

Наукова група Теософського товариства в Україні

Science Group Theosophical Society in Ukraine

Інформаційний бюлетень

Випуск №13, Травень 2024 р.

Newsletters

Issue #13, May 2024

ТЕОСОФІЯ І НАУКА

THEOSOPHY AND SCIENCE

Шановні друзі, це черговий випуск інформаційного бюллетеню Наукової групи Теософського товариства в Україні, що виходить двічі на рік. Сподіваємося, що всім читачам, зацікавленим питаннями взаємозв'язку та синтезу споконвічної мудрості та сучасної науки, буде корисним і цікавим знайомство з матеріалами цього випуску №13.

Наша мета – об'єднати наші зусилля, інформувати про свої здобутки, стимулювати дух пошуку. Основний контент подаємо у двомовному варіанті, будемо і надалі дотримуватися такого стилю. Будемо вдячні вам за увагу і підтримку.

Dear friends, this is the new issue of the newsletters of the Scientific Group of the Theosophical Society in Ukraine, it produces twice a year. We hope it will be interesting to all our readers who search the questions of interconnection and synthesis of ageless wisdom and modern science and we propose you an acquaintance with materials of the issue #13.

Our aim – to unite our efforts, to inform of the achievements, to stimulate the spirit of search. We give the basic content in bilingual variant, we will try to keep such style in the future. We will be thankful to you for your attention and support.

ЗМІСТ / CONTENT

ЕМПАТИЯ ЯК ШЛЯХ ДУХОВНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ. <i>Шабанова Юлія Олександрівна</i>	3
EMPATHY AS A WAY OF SPIRITUAL SELF-IMPROVEMENT. <i>Juliiia Shabanova</i> ...	9
ВІД ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ ДО ДУХОВНОГО РОЗКВІТУ ДЕРЖАВИ. <i>Помиткін Едуард Олександрович</i>	16
ОТ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА К ДУХОВНОМУ РАСЦВЕТУ ГОСУДАРСТВА. <i>Помиткин Эдуард Александрович</i>	22
FROM THE SPIRITUAL DEVELOPMENT OF THE CHILD TO THE SPIRITUAL FLOURISHING OF THE STATE. <i>Eduard Pomytkin</i>	22
НАУКА: ЯК ДАЛЕКО МИ МОЖЕМО ЗАЙТИ? <i>Ману Джайсвал</i>	23
SCIENCE: HOW FAR CAN WE GO? <i>Manu Jaiswal</i>	28
ПОТОЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВОЇ ГРУПИ ТЕОСОФСЬКОГО ТОВАРИСТВА В УКРАЇНІ. <i>Юлія Родіна</i>	33
CURRENT ACTIVITIES OF THE SCIENCE GROUP THEOSOPHICAL SOCIETY IN UKRAINE. <i>Julia Rodina</i>	36
ЦЕ МОЖЕ БУТИ ВАМ ЦІКАВО / IT CAN BE INTERESTING TO YOU	39

<http://theosophy.in.ua/naukova-grupa>

ЕМПАТІЯ ЯК ШЛЯХ ДУХОВНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ

*Шабанова Юлія Олександрівна, доктор філософських наук,
професор, член Наукової групи ТТвУ, Дніпровське відділення ТТ в Україні
"Ложка імені О.П. Блаватської"*

Теософія, на відміну від філософії, це традиція усвідомленого проживання глибини реальності, традиція, що існувала за довго до того, як її стали записувати. Цим пояснюється й те, що «Таємна доктрина» О.П. Блаватської [4] «нечитабельна» та «незрозуміла» відповідно до інтелектуальної традиції європейської культури. Теософія відкривається через проживання її сутності всією нерозділеною цілісністю людини, яка проявляється відповідно до рівня духовного розвитку, ступеня і прагнення до трансцендентного. «Таємна доктрина» потребує не формального читання, а занурення в текст. Не знання про схеми, глобуси та рівні онтогенезу, а розуміння та вживання в сутність цілісної картини світу і усвідомлення місії людини в її еволюційному розгортанні. Теософія потребує одухотвореного розуму, запитаного свідомістю сучасної людини. Теософія покликана сприяти вдосконаленню внутрішнього світу людини не на рівні масових рухів, ідеологій та формальних об'єднань, а на рівні індивідуальності, що рухається відповідно до еволюційного плану власним неповторним шляхом, в комфортному темпо-ритмі для свого успішного здійснення.

В 21 столітті на піке драматичних, кризових подій, людина постає перед викликом ціннісного визначення та індивідуальної відповідальності як за свій духовний розвиток, так й за світ в цілому. Війни, які сьогодні охопили світ, й зокрема російсько-українська війна, в центрі подій якої опинився кожен громадянин України, це тригер, критична точка, від якої світ має кардинально змінитися. Мається на увазі не геополітичні зміни, а принципова зміна цінностей, що дозволить людству перейти до об'єднання на сутнісному рівні, не заперечуючи неповторність кожної національної, культурної, державної ідентичності. Світ має об'єднатися навколо еволюційних завдань духовного розвитку, становлення планетарної свідомості та відповідно єдиної планетарної культури. Концепції «нovoї духовності», інтегральної духовності – поширені дискурси в інтелектуальній культурі сьогодення. Людство природньо дійшло до постматеріального виміру світорозуміння через індивідуальний ракурс неповторного буття кожної людини. В цих умовах підвищеної уваги до індивідуального та неповторного, особливо запитаним стає відчуття людини людиною, здібною на співчуття та співпереживання складних випробувань що випали на цей час. В цьому зв'язку, емпатія як потенційна глибина духовності кожної людини та шлях до порозуміння і сутнісного об'єднання людей видається тим потенціалом, що може врятувати людство від самознищення, на межі якого воно опинилось.

При цьому, розуміння емпатії в інформаційному просторі сьогодення презентується й в дискусійних сентенціях, на кшталт: «Емпатія – це погано!», «Емпатія як прояв егоїзму!», «Емпатія виснажує душевні сили людини!», «Емпатам дуже складно жити!» тощо. Щоб переконатися в цих тенденціях, достатньо звернутися до книги Пола Блума «Проти емпатії» [5] та Фріца Брейтгаупта «Чорний бік емпатії» [7] або до багаточисельних спічів щодо негативних проявів емпатії в YouTube. Виявляється, що в цих запереченнях використовуються якості не емпативної ознаки. Як що емпату складно – можливо це не емпатія, а щось інше, бо емпатія це, перш за все необумовлене, прагнення людини зрозуміти Іншого. Аспект необумовленості породжує прагнення до альтруїзму, в межах якого емпатом бути легко та природньо.

В цьому зв'язку, ракурс наданого дослідження пов'язаний із усвідомленням прогресивної ролі емпатії, яка виявляється фактором духовного розвитку, що пронизує антропологічний та аксіологічний вимір теософії та її практичного здійснення. На тлі драматичних подій сучасності запит щодо усвідомлення емпативного простору людства, яке **переходить від цінностей виживання до цінностей самореалізації сутнісної людини**, набуває свого загострення. Людина, як істота соціальна (Аристотель), реалізується через взаємовідносини відносини, в яких нагальної запитаності

набувають якості та навички усвідомленого розуміння та вживання в стани Іншого. В цьому контексті емпатійна здібність кожної людини – це не просто природній дар, а універсальна якість будь-якої людини, одне з визначальних ознак людської природи. В добу метамодерну¹, світоглядною особливістю якої є осциляція², коливання між всіма попередніми світоглядно-ціннісними здобутками людства, виникає можливість врахувати погляди всіх й кожного окремо, й збагатившись цим досвідом, перейти на якісно новий рівень холономного (цілісного) світосприйняття. Емпатія на цьому шляху виявляється найбільш продуктивним простором відтворення холону³ в його антропологічному здійсненні, як цінність та неповторність кожного й людства в цілому. Давня теософська традиція самовдосконалення внутрішнього світу через життєву практику сьогодні має можливість проявитися саме через емпатію. Тому емпатія, в наданому дослідженні, роздивляється не тільки в традиційному розумінні⁴, а як внутрішня здібність людини через емпатію вдосконалювати себе шляхом усвідомлення єдиної сутності, універсального духовного начало, що об'єднує людей. Так, об'єктом дослідницького поля визначається *суб'єкт емпатії* на предмет *самовдосконалення внутрішнього світу* людини через усвідомлення сутнісної єдності людства та практики емпатійної дії.

В науковому дискурсі термін «емпатія» виникає не так давно. Місцем народження поняття «співпереживання» вважається німецькомовне проблемне поле неklasичної філософії на кінця 19-20 ст., в межах якої ірраціональне, суб'єктивне, індивідуальне стає визначальним предметом філософського осмислення. Передумови емпатійної проблематики заклав німецький філософ Артур Шопенгауер в своїй концепції етики співстраждання, що тримається на єдиній сутності всього існуючого – метафізичному принципі необумовленої світової волі до життя. Німецький представник філософії життя Вільгельм Ділтей вводить поняття «співпереживання» та «повторне переживання»⁵. Німецький психолог Теодор Ліппс використовує поняття «вчуттєвість»⁶ як «об'єктивне самовідчуття». Карл Ясперс збагачує ділтейське поняття «вчуттєвості» смисловим «співпереживанням»⁷, що визначається як метод розуміючої психології. Всі надані поняття пов'язані із переживання, вживанням, відчуттям досвіду Іншого, що підсилює диспозицію Я й Інший. Розділення на те, як Я це переживаю, й як це переживає Інший. З чого витікає висновок: «Не все в світі таке, як я це відчуваю». В допущенні такої позиції, що є точкою відліку для емпатії, міститься потенціал розширення уявлень щодо антропологічної природи та можливість здійснення одного з завдань емпатії – співпереживання як збагачення суб'єктивності новим, непережитим власне, досвідом, включення в арсенал свідомості нескінченної палітри чуттєвого досвіду людської природи.

В межах континентальної філософії, зокрема філософії життя, екзистенціалізму, феноменології, психоаналізу, глибини людських переживань та співпереживань отримують підвищену зацікавленість в творчості таких філософів як Едіт Штайн, Макс Шелер, Шандор Ференці, Хайнц Кохут. Засновник феноменології Едмунд Гуссерль роздивляється вчуттєвості як переживання досвіду іншої свідомості, як умову феноменологічного обґрунтування онтології Іншого.

Учениця та послідовниця Гуссерля Едіт Штайн, була першою жінкою в Європі, яка захистила докторську дисертацію з філософії. Це була й перша дослідницька праця щодо проблематики вчуттєвості на тему: «До проблеми співпереживання»⁸ [11]. Феноменологічна теорія співпереживання, створена Е. Штайн, передбачає, що співпереживання розкривається у трьох стадіях: «перша — коли чуже життя раптово зростає переді мною; друга – коли Я втягнуте у душевний стан Іншо-

¹ *Метамодерн* – зародження нової культурної парадигми, яка формується на тлі критики постмодерну (постпостмодерн) та займає позицію між цінностями модерну та філософсько-методологічним інструментарієм постмодерну, нічого однозначно не заперечуючи й не стверджуючи. Фіксується культурфілософами приблизно з 2010 року.

² *Осциляція* – коливання (термін, запозичений з фізики твердого тіла), характерна риса світогляду метамодерну в пошуках цілісності

³ *Холон* – дещо ціле, що є частиною більшої цілісності

⁴ *Емпатія* – розуміння стосунків, почуттів, психічних станів іншої особи в формі співпереживання

⁵ *Nacherleben* – з нім. – пережити знов, *Hineinversetzen* – з нім. – зайняти місце іншого

⁶ *Einfühlung* – з нім. – вчуттєвість, співпереживання

⁷ *Einfühlungsvermögen* – з нім. – співпереживання, співчуття

⁸ *Über das Problem der Einfühlung* – в перекладі з німецької «До проблеми співпереживання» – тема докторської дисертації Едіт Штайн. В сучасному філософському просторі часто перекладається як «До проблеми емпатії», хоча на час захисту дисертації Едіт Штайн, термін «емпатія» ще не вживаний в історико-філософському обігу.

го; третя уможлиблює не тільки співчуття, а й усвідомлення об'єктивних переживань як розуміння досвіду Іншого» [10]. Третя стадія емпатійної вчутливості, ґрунтується на принципі тотожності суб'єкта співпереживання його об'єкту. В цьому зв'язку, вчутливість імпліцитно містить у собі модель досягнення єдності, як екстраполяції методу подолання суб'єкт-об'єктних протиставлень антропологічного виміру на характер подолання суб'єкт-об'єктного протиставлення трансперсонального змісту. Незважаючи на те, що співпереживання традиційно відноситься до етичної сфери антропологічної проблематики, у Штайн це поняття виходить на рівень метафізичних та онтологічних обґрунтувань.

В теософії поняття емпатії не використовувалось О.П. Блаватською та її однодумцями, залучаючи синонічне поняття співстраждання, запозичене з буддійського, зокрема ламаїстського контексту. О.П. Блаватська, так само як й Едіт Штайн, вживає аналог емпатії – «співчуття» або «співстраждання», яке виходить за межі людської чутливості й підіймається на рівень метафізичного виміру в якості космологічного закону. З цього приводу О.П. Блаватська в роботі «Сім Врат» вказує: «Чи можна вилучити СПІВЧУТТЯ, яке богів достойне? Воно – це не проста ознака або риса. Воно – ЗАКОН ЗАКОНІВ – Гармонія одвічна, це – Я (SELF) Алаї; безмежна і всесвітня суть, це світло Справедливості довічної, злагодженість усіх речей, воно – закон одвічної любові.

Чим більше ти воз'єднуєшся з ним, розчинивши своє єство в його ЄСТВІ, чим більше твоя Душа єднається із тим, що Є, що Перебуває, – тим в більшій мірі ти ставатимеш СУЦІЛЬНИМ СПІВЧУТТЯМ» [2].

Представлені вище концепти «вчуттєвості», «співчуття», «співпереживання» не використовували поняття емпатії та здійснювались переважно в межах німецькомовного поняття «*einführung*» (вчуттєвість) або англomовного «*compassion*» (співчуття). В 1909 р. англійський психолог Едвард Тітченер перекладає німецьке слово «*einführung*» англійською як «*empathy*» (емпатія) на зразок вже існуючого терміну «*sympathy*» (симпатія). Заслугою Тітченера є введення самого терміну «емпатія» в наукову психологію – ємного поняття, здатного «притягнути» до себе різні змісти, що об'єднуються сенсами відчуття, співпереживання і вживання в стан Іншого. Емпатія відображає універсальне співпереживання різних станів кожної людини. Симпатія⁹ це позитивне відчуття співпадіння зі спорідненою людиною. Симпатія ґрунтується на принципі тотожності, подібності або аналогічності. Симпатія не збагачує іншим досвідом, а стверджує та підсилює вже відомі стани. Симпатія це підтвердження власного досвіду в подібності Іншого. На відміну від симпатії, емпатія ґрунтується на отриманні нового досвіду, не пережитого особисто. Емпатія це практика входження у невідомі стани, на відміну від симпатії часто неприємні або не співзвучні. В цьому й полягає продуктивна дія емпатії, як можливості прийняття принципово нового досвіду, невідомого раніше, особистісного переживання через вміння сприймати й розуміти стани Іншого! Значення емпатії виявляється через компаративістику із антипатією, яка провокує розділення з чужорідними станами та не прагне до входження в новий досвід та його розуміння. Часто антипатія виступаючи інструментом маніпуляцій та розділяє людей. Емпатія же покликана навчити сприймати й поважати протилежні як несприятливі, так й приємні стани, дотепер суб'єктивно не пережиті, спираючись на метафізичну підставу онтологічної сутнісної єдності.

Відповідно до цього, можна зазначити, що кожна людина містить емпатійну здібність, як відображення вічної гармонії. Інша справа – рівень розвинутої емпатійності. Є люди народжені з високим рівнем емпатії. З позиції теорії реінкарнації можна допустити, що ці люди мали багатий попередній досвід перероджень, тобто переживали різні стани свідомості, й можуть універсалізувати цей досвід в життєвій практиці. Є люди з низьким рівнем емпатії, але ж немає людини у якій її не можна розвинути. Видається, що емпатія це генетична риса людини та показник рівня її людяності.

Сучасна нейрофізіологія здійснює спробу пояснення необумовленого емпатійного переживання людини. Дзеркальні нейрони, відкриті наприкінці 20 століття, відповідають за збудження та включення подібних фізіологічних процесів при спогляданні інших людей та їх дій. Існує припущення, що дзеркальні нейрони, відповідають за фізіологію емпатійної дії. Але ж ці процеси, де-

⁹ *Симпатія* — почуття стійкої емоційної схильності людини до інших людей. Почуття приязні, прихильності, доброзичливості до кого-небудь, чого-небудь. Теплі, ніжні почуття; уподобання

монструють механіку того як відбувається зворотна фізіологічна реакція організму та не дають смислової відповіді на питання «чому й навіщо люди здатні співчувати?» Як що це тільки фізіологічні процеси, то емпатія може здійснюватися автоматично. Як би це було так, то люди вже стали би однаковими емпатійними роботами. Але ж емпатія – це суто людська потенційна здібність, що обумовлена мовою, емоціями, почуттями, інтелектом та розумом, внутрішньою мораллю, соціальним та культурним досвідом, а головне – завданням духу, який, згідно Макса Шелера, й робить людину людиною.

В цьому зв'язку, емпатія виявляється засобом пізнання людини внутрішньої, а розвиток емпатії – шляхом її духовного самовдосконалення. Така позиція потребує перегляду традиційного погляду на емпатію як входження, розуміння, співпереживання стану Іншого. В результаті цього перегляду акцент уваги переноситься з об'єкту емпатії на суб'єкт емпатії, як внутрішній погляд на себе та можливість власного вдосконалення, через співпереживання стану Іншого розкриття власних духовних якостей. Самовдосконалення через розвиток емпатійних якостей спирається на подолання егоїзму та прагнення до альтруїзму. Так власний внутрішній світ стає простором самодослідження духовного через інтерсуб'єктивність не тільки з Іншим, а зі всіма аспектами зовнішнього світу.

Інтровертно-суб'єктивна акцентуація емпатійної дії запитана сьогодні, в якому зовнішній світ вульгарного прагматизму та кон'юнктури не містить оптимізму. Не випадково, поняття «емпатії» набуває активного використання й в науковому, й побутовому обігу тільки останні 5-10 років, в часи коли людство гостро відчуло необхідність в глибоких трансформаційних процесах свідомості, її розширення до духовних основ через витонченість своєї внутрішньої природи.

В цьому ракурсі продуктивність емпатії полягає в самопізнанні, як способі побудови самовідношення. Перш ніж виникає прагнення співпережити досвід Іншого, маємо пережити свій безпосередній, необумовлений стан та відчутти рівень розвитку власної свідомості в феноменологічній необумовленості. На цьому шляху емпатія розрізняється як пізнання або самопізнання й емпатія як відносини.

Метою *емпатії як пізнання* в аспекті самопізнання є індивідуальне відчуття мрії, бажання й як похідне усвідомлення та розуміння істинної цілі самоздійснення людини. Умовою цих здійснень виступає: вміння дослухатися до себе поза загальноприйнятими соціальними стереотипами; максимально неупереджено відчувати власні недоліки та недосконалості, досягнення та чесноти; приймати відповідні до актуального стану рішення щодо самореалізації, іноді несподівані та незрозумілі зовнішньому оточенню, колективу, навіть близьким людям. Часто люди живуть не своїм життям, по інерції стереотипів, нав'язаних ще з дитинства освітою, суспільством, навіть мораллю. В сучасну добу метамодерну, світоглядною особливістю якої є коливання між всіма здобутками людства та збирання їх в якісну цілісність, особливо значення набуває виявлення творчого потенціалу та евристичного ресурсу в розгортанні непередбаченого, неочікуваного та несподіваного. В цих умовах самоемпатія здійснюється як шлях згасання обмеженого Его й входження Самості (глибинного Я) в потік еволюції, відчуваючи власне місце й місію на цьому шляху. Цей шлях самоемпатії веде до самодослідження духовного в людині.

Емпатія як відносини, перш за все, розглядається як плідні відносини з собою в стані самоемпатії або відчуття свого стану через входження в новий досвід Іншого, який як об'єкт побудови комунікації може бути розширеним до відносин з іншими ідентичностями, культурами, природою, всесвітом. Надана позиція формується на підставі етики прийняття протилежного, незвичного, несподіваного. Плідним інструментом побудови самовідносин виявляється естетичний досвід, який розширює палітру власних внутрішніх станів через проживання високих зразків художніх образів. Особливо цінним видається досвід занурення в образний устрій музичних творів, які підіймаються на рівень необумовленої абстракції. Процес сприйняття творів мистецтва має виходити за межі розваг чи естетичного задоволення, відтворюючи внутрішній діалог між Я теперішнім (актуальний стан розвитку особистості) з Я сутнісним (потенційний духовний ресурс). Подібні процеси внутрішньої комунікації через самоемпатію відбуваються й в стані духовних практик (молитва, концентрація, медитація), які мають на меті максимальне подолання обумовленості та входження в чистий стан свідомості. Так через самоемпатію відбувається внутрішній діалог та співпереживання універсального простору смислів через відчуття своєї єдності з високохудожніми абстракці-

ями мистецтва або духовними ідеалами. Самовідносини через самоемпатію формують досвід внутрішньої щирості по відношенню до себе та транслюються в навик відкритої та неупередженої емпатії до Іншого.

Процеси самоемпатії та емпатії до Іншого здійснюються у взаємоінтегрованому просторі як шлях самовдосконалення через інтросуб'єктивний досвід та його трансляцію на інтерсуб'єктивні процеси. Визначальним модусом здійснення самоемпатії та емпатії виявляється інтуїція через розвинення якої й здійснюється духовне вдосконалення. В цьому зв'язку, емпатія не роздивляється однозначно, як прояв ірраціональних або раціональних структур свідомості, а представляється як цілісна якість людини, що усвідомлює свою сутнісну єдність зі світом та з кожним елементом його прояву, в який включається не тільки світ людей, а й світ природи, космосу, всесвіту. Сутнісна єдність здійснюється через збагнення цілісності, як врахування всіх якостей, аспектів, модусів в їх взаємодії, коли випадіння, або нівелювання будь-якого аспекту руйнує цілісність. Тому в емпатії важливо як ірраціональне, так й раціональне. Домінування ірраціонального призведе до сентиментальності, хибної чуттєвості, що емоційно відволікає від сутності. Домінування раціонального – схематизує й формалізує переживання, втрачаючи індивідуальний ракурс чуттєвого досвіду. Тому в розвиненні емпатії важлива інтуїція, що об'єднуючи та гармонізуючи ірраціональне та раціональне, дозволяє проявити щирість, необумовлене співчуття, точно знайти слова, інтонацію, напрямок дії при емпативному входженні в унікальний світ Іншого. При врівноваженні ірраціонально-чуттєвого та раціонально-мисленевого, в емпатії визначальне значення набуває емпатійна воля, що покладена в основу духовної практики, без якої співпереживання Іншому залишається аморфним полем нездійснених прагнень, а інтуїція втрачає інтенціональність.

Інтуїція на підставі якісного синтезу чуттєвого та раціонального, вказує мету та траєкторію здійснення емпатії в безоціночному ставленні до об'єкту емпатії або самоемпатії та захищає від хибних проявів емпатії за якими стоїть егоїзм. Інтуїція розвивається в умовах альтруїзму як по відношенню до Іншого, так й до себе. Самоальтруїзм – втрата прагматичної зацікавленості соціально-обумовленим Я (Его) та заглиблення в необумовлене сутнісне Я (Самість як носій універсально-духовного в людині). Тому не стільки з'єднання з об'єктом емпатії, скільки нівелювання власного Его виявляється дійсною метою емпатії як способу внутрішнього вдосконалення у вільному просторі феноменологічної перспективи.

Невід'ємним аспектом емпатійного стану є практика самоемпатії, концептуальні підстави якої можемо споглядати ще в настановах стоїцизму, який склав умови розуміння суб'єктивності через внутрішньо особистісні роздуми про призначення людини. Чудовим прикладом проєкції самоемпатії є відома праця яскравого представника стоїцизму Марка Аврелія «Наодинці з собою» як спроби зануритися та відчувати себе [1]. Традиційно стоїцизм представляється, як світоглядна позиція, що прагне контролювати емоції, які заважають розуму. Стоїцизм закликає до керування душевними станами та контролю над афектами. Типовий образ стоїка – людина, що силою розуму, може приборкати свої низинні емоції (страх, злоба, гнів, агресія), які її руйнують, приносять страждання та ускладнюють прояв істинної людської природи. Традиційно вважається, що стоїцизм це практика розумного приборкання емоцій. Але ж стоїцизм, що спирається на смислові та ціннісні модуси людського існування, виявляється значно глибшим. У своїй книзі «Як бути стоїком» відомий американський філософ Массімо Пільюччі спростовує стереотип того, що стоїки прагнуть подолати, стримати свої емоції. Дійсно, основна ідея стоїцизму це життя згідно людської природи, яка є розумною. Відповідно подолання емоційності, що заважає здійснюватися розуму й є одним з інструментів стоїцизму [9]. Але ж, що є природа людини? Тільки розум? Можливо розум це значно складніша субстанція ніж вихолощена раціональність, враховуючи, що поняття «Нус» розумілося в античності як Розум або Дух. Можливо роздуми про себе, або стоїчна ідея занурення в себе, в свою людську природу містить й світ емоцій, з огляду на сучасний філософсько-психологічний тренд емоційного інтелекту? Марта Нуссбаум в своїй відомій праці «Потрясіння думки: інтелект емоцій» реабілітує значення чутливої сфери, що не позбавлена раціонального. Американська філософіння визначає універсальну специфічність емоцій в інтенційності, феноменологічній обумовленості об'єктом спрямування [8]. Ця обумовленість включена в певну картину світу, що має ціннісні координати, тобто інтенційність емоцій обумовлена не тільки спрямованістю на певний об'єкт, а й здійснюється відповідно до світоглядного та аксіологічного рівня людини, її смислової

та етичної природи, сприяючи формуванню оцінки та суджень. Таким чином, прояви емоцій та свідомої роботи з ними через мислення – невід’ємна частина здійснення в людині її внутрішніх змін та досягнення істинної природи. Саме емоції створюють умови прояву рівня внутрішнього стану людини, зв’язують людину зі світом та мотивують до усвідомлених практик та прагматичної життєвої позиції.

Цей контекст стоїцизму можна долучити до розширення сучасних уявлень щодо емоційного інтелекту та його значення в практиках емпатії та самоемпатії. Дослідження Марії Бурбон [6] щодо залучення ідей стоїцизму до сучасних когнітивних практик, містять підстави ствердження, що й емпатія й самоемпатія як акт пізнання, самопізнання та побудови емпатійних комунікацій носять значно ширший ніж терапевтичний характер, яким прийнято визначати мету емпатії.

Емпатія, а особливо самоемпатія, в цьому контексті, розглядається, не тільки як терапевтична практика подолання негативних станів через розуміння, або саморозуміння природи страждань, а й як інструмент, спосіб й навіть шлях розкриття духовної природи людини, в якій чуттєвість та раціональність відтворюють симбіоз духовного. При цьому вчення стоїцизму прояснюють місію чутливості в здійсненні емоційного інтелекту, що на підставі усвідомлення його інтенційності (визнання та фіксації об’єкту), аксіологічності (визначення системи ціннісних координат) та онтологічності (вписування в певну картину світу, відповідно від світогляду суб’єкту емпатії) формує усвідомлену траєкторію самовдосконалення людини та розширення якості її життя через смислопокладання. При цьому рівень розвинутої емоційного інтелекту проявляється через емоції, як специфіки суб’єктивності, з якою й працює самоемпатія, створюючи умови усвідомлення власних цінностей, картини світу та реалізації траєкторії вдосконалення як відновлення істинної людської природи через пошук найбільш потаємного та інтимного в глибинах душі. Таким чином самоемпатія – це не пошук заспокоєння, стоїчної апатії¹⁰, а процес нескінченного руху в інтровертні глибини людини її істинної природи. Це не спрощене уявлення про стоїчне безстрастя, а скоріше напружена містична активність, яка не фіксується зовні, а інтровертно налаштована всередину людини, про що ще в 4 столітті влучно говорив Августин Блаженний: «Не блукай зовні, а увійди всередину». Надану сентенцію Августина можна вважати плідним інструментом самоемпатії як шляху самовдосконалення.

Так через глибинну самоемпатію персоніфікується універсальний смисл, завдяки чому здійснюється наповнення суб’єктивності всезагальним. Відбувається відтворення внутрішнього потенціалу людини через наповнення культурним об’єктивним досвідом, відповідно до системи цінностей та онтологічних об’єктів світогляду, здійснюється розширення суб’єктивності через відкриття істинного, необумовленого Я, яке трансформується та будує нові, плідні відносини з собою, світом людей, природи, всесвітом.

Відповідно до вищесказаного зазначимо послідовність здійснення алгоритму самовідкриття та трансформації внутрішнього Я в процесі самоемпатії:

1. Прийняття себе зі щирою зацікавленістю та максимально об’єктивною фіксацією своїх недоліків та достоїнств. Це перший етап усвідомлення і фіксації Его на стадії знаходження егоїзму – важливий етап начала та визначення шляху самовдосконалення. На цьому етапі дуже важлива вербалізація або письмова фіксація в словах та поняттях стану розвитку суб’єктивності.

2. Вхідження в феноменологічну перспективу – феноменологічна редукція певного стану як об’єкту самоемпатії, відчуття та усвідомлення власного стану як необумовленої даності, внутрішнє «проживання, відчуття себе». Безоціночне відстеження внутрішніх процесів що, породили певний стан чи емоційно-психологічний досвід.

3. Аналіз внутрішніх причин певного стану, емоцій, почуттів, образів та асоціацій що його супроводжують. Фіксація та диференціація негативних та позитивних станів в суб’єктивному відчутті.

4. Оцінка результатів аналізу з попереднім визначенням ціннісної системи координат (егоїзм-альтруїзм, прагматизм – романтизм, матеріалізм – ідеалізм тощо)

---

¹⁰ *Апатейя, апатія* – позитивний ідеал стоїків спокійного, врівноваженого життя, вільного від емоцій і пристрастей

5. Усвідомлення недоліків та чеснот з подальшим визначенням шляхів подолання недоліків або розвитку чеснот.

6. Робота з цими станами в умовах перманентної присутності – утримання внутрішньо цінного в зовнішньо-дієвому просторі. Формування навички чуттєвої присутності як усвідомленого наповнення смислами повсякденних дій, формування цілей та стосунків відповідно до суб'єктивних запитів та внутрішніх особливостей. Розвиток чутливої присутності за допомогою активізації емоційного інтелекту шляхом розрізнення сутнісного та тлінного, не вовлікання в незначуще, не розтрачання себе на справи та дії, що відволікають від сутності та істинного призначення свого внутрішнього Я, утримання трансцендентного змісту в повсякденних діях.

7. Екстраполяція глибинного досвіду самоемпатії як самопізнання й емпатійного ставлення до Іншого та побудова емпатійних відносин зі світом.

Представлений алгоритм можна вважати шляхом самоемпатійної уваги до свого внутрішнього Я відповідно до концепту Мішеля Фуко «Турботи про себе» [3], в якому вкорінені етичний та онтологічний аспекти здійснення духовної природи людини. Відповідно до цього самоемпатія виявляється однією із ключових екзистенцій людського буття.

Отже самоемпатія та емпатія це безперервна, щоденна робота над собою, інтроспекція, що нашаровує досвід кожного дня та сприяє здійсненню якісного стрибка в еволюційному становленні людини відповідно до місії теософії: збереження позачасової мудрості на шляху самовдосконалення людини через відчуття своєї істинної духовної сутності.

Перелік джерел посилань

1. Аврелій Марк. Наодинці з собою. / Пер. з грець. Ростислав Паранько. – Львів: Априорі, 2018. – 184 с.
2. Блаватська О.П. Сім врат. <https://www.theosociety.org/pasadena/voice/voice3.htm>
3. Фуко М. Історія сексуальності. — Т. 3: Плекання себе. перекл. з фр. І. Донченка. Харків: ОКО, 2000. — 264 с.
4. Blavatsky H. P. The Secret Doctrine, the Synthesis of Science, Religion and Philosophy. – Theosophical Univ Pr, 1999.
5. Bloom P. Against Empathy: The Case for Rational Compassion Random House, 2018.
6. Bourbon M. Penser l'individu. Genèse stoïcienne de la subjectivité. Turnhout, Brepols, 2019.
7. Breithaupt F. The Dark Sides of Empathy. Cornell University Press, 2019.
8. Nussbaum M. Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions. - Cambridge University Press, 2003.
9. Pigliucci M. How to Be a Stoic: Using Ancient Philosophy to Live a Modern Life. Basic Books, 2017.
10. Stein E. Zum Problem der Einfühlung [Problema empatii]. München, E-ARTNOW, 2018.
11. Stein E. Zum Problem der Einfühlung. – Halle : Max Niemeyer, 1917; reprinted, Munich G. Kaffke Verlag, 1980.

EMPATHY AS A WAY OF SPIRITUAL SELF-IMPROVEMENT

Yuliia Oleksandrivna Shabanova, Doctor of Philosophical Sciences, PhD, Professor, Member of the Dnipro branch, Theosophical Society in Ukraine "Lodge named after H.P. Blavatsky"

Theosophy, unlike philosophy, is a tradition of consciously experiencing the depths of reality, a tradition that existed long before it was recorded. This also explains the fact that O.P. Blavatska's "Secret Doctrine" [4] is "unreadable" and "incomprehensible" according to the intellectual tradition of European culture. Theosophy is revealed through the living of its essence by the whole undivided integrity of a human, which will manifest itself according to the level of spiritual development, degree and aspiration for the transcendent. "The Secret Doctrine" requires not formal reading but immersion in the text. Not

knowledge about diagrams, globes, and levels of ontogeny, but understanding and getting into the essence of the holistic picture of the world and realizing the mission of a human being in its evolutionary unfolding. Theosophy requires a spiritualized mind that is questioned by the consciousness of a modern human. Theosophy is intended to contribute to the improvement of the inner world of a human not at the level of mass movements, ideologies, and formal associations, but at the level of the personality, which moves in accordance with the evolutionary plan in its own unique way, at a comfortable pace for its successful realization.

In the 21st century, at the peak of dramatic, crisis events, a human being faces the challenge of value determination and individual responsibility for both his or her spiritual development and the world as a whole. The wars that are sweeping the world today, and in particular the Russian-Ukrainian war, involving every citizen of Ukraine, are a trigger, a critical point from which the world must change dramatically. This does not mean geopolitical changes, but a fundamental change in values that will allow humanity to move to unification at the essential level, without denying the uniqueness of each national, cultural, and state identity. The world must unite around the evolutionary tasks of spiritual development, the formation of planetary consciousness and, accordingly, a single planetary culture. The concepts of a "new spirituality" and integral spirituality are common discourses in the intellectual culture of today. Humanity has naturally come to the post-material dimension of world understanding through the individual perspective of each person's unique being. In these conditions of increased attention to the individual and the unique, it is especially important to feel that a person is a person capable of compassion and empathy for the difficult trials of this time. In this regard, empathy as a potential depth of spirituality of each individual and a path to understanding and essential unification of people seems to be the potential that can save humanity from self-destruction, on the verge of which it is.

At the same time, the understanding of empathy in the information space today is also presented in discussion statements such as: "Empathy is bad!", "Empathy as a manifestation of selfishness!", "Empathy depletes a person's mental strength!", "It is very difficult for empaths to live!", etc. To see these trends, it is enough to refer to Paul Bloom's book "Against Empathy" [5] and Fritz Breithaupt's "The Dark Side of Empathy" [7] or to numerous speeches about negative manifestations of empathy on YouTube. It turns out that these objections use the qualities of a non-empathic trait. If it's difficult for an empath, perhaps it's not empathy, but something else, because empathy is, first of all, an unconditional, human desire to understand the Other. The aspect of unconditionality gives rise to the desire for altruism, within which it is easy and natural to be an empath.

In this regard, the perspective of the present study is related to the realization of the progressive role of empathy, which turns out to be a factor of spiritual development that permeates the anthropological and axiological dimension of theosophy and its practical implementation. Against the backdrop of the dramatic events of our time, the demand for understanding the empathic space of humanity, which is ***moving from the values of survival to the values of self-realization of the essential human being***, is becoming more acute. Human as a social being (Aristotle) is realized through relationships, in which the qualities and skills of conscious understanding and entering into the states of the Other become urgently needed. In this context, the empathic ability of each individual is not just a natural gift, but a universal quality of any individual, one of the defining features of human nature. In the era of metamodernism¹¹, whose ideological feature is oscillation¹², oscillation between all previous worldview and value achievements of mankind, it is possible to take into account the views of everyone and everyone individually, and, enriched by this experience, move to a qualitatively new level of holonomic (holistic) worldview. Empathy on this course turns out to be the most productive space for reproducing holon¹³ in its anthropological realization as the value and uniqueness of each individual and humanity as a whole. The ancient theosophical tradition of self-improvement of the inner world through life practice has the opportunity to

---

¹¹ *Metamodernism* is the emergence of a new cultural paradigm that is formed against the backdrop of postmodern criticism (post-postmodernism) and takes a position between the values of modernism and the philosophical and methodological tools of post-modernism, neither denying nor affirming anything unequivocally. It has been recorded by cultural philosophers since about 2010.

¹² *Oscillation* is an oscillation (a term borrowed from solid-state physics), a characteristic feature of the metamodernism worldview in search of integrity

¹³ *Holon* is a whole that is part of a greater whole

manifest itself today through empathy. Therefore, empathy, in this study, is considered not only in the traditional sense¹⁴, but as an internal human ability to improve oneself through empathy by realizing a single essence, a universal spiritual principle that unites people. Thus, the object of the study field is the *subject of empathy* for the purpose of *self-improvement of the human inner world* through the realization of the essential unity of mankind and the practice of empathic action.

The term "empathy" has appeared in scientific discourse not so long ago. The birthplace of the concept of "empathy" is considered to be the German-language problematic field of non-classical philosophy at the turn of the 19th and 20th centuries, within which the irrational, subjective, individual becomes the defining subject of philosophical reflection. The prerequisites for empathic problematics were laid down by the German philosopher Arthur Schopenhauer in his concept of the ethics of compassion, which was based on the single essence of all things-the metaphysical principle of the world's unconditioned will to live. The German representative of the philosophy of life, Wilhelm Dilthey, introduces the concepts of "empathy" and "re-experiencing"¹⁵. The German psychologist Theodor Lipps uses the concept of "sensibility"¹⁶ as "objective self-perception." Karl Jaspers enriches Dilthey's notion of "sensibility" with the semantic "empathy"¹⁷, which is defined as a method of understanding psychology. All of these concepts are related to experiencing, using, and feeling the experience of the Other, which strengthens the disposition of the Self and Other. The division into how I am experiencing it and how the Other is experiencing it. Which leads to the conclusion: "Not everything in the world is as I feel it is." The assumption of this position, which is the starting point for empathy, contains the potential for expanding ideas about anthropological nature and the possibility of realizing one of the tasks of empathy - empathy as an enrichment of subjectivity with new, unexperienced experience, the inclusion of an infinite palette of sensory experience of human nature in the arsenal of consciousness.

Within the framework of continental philosophy, in particular, philosophy of life, existentialism, phenomenology, and psychoanalysis, the depth of human experience and empathy is gaining increased interest in the works of such philosophers as Edith Stein, Max Scheler, Sandor Ferenczi, and Heinz Kohut. The founder of phenomenology, Edmund Husserl, sees sensibility as the perception of the experience of another consciousness, as a condition for the phenomenological substantiation of the ontology of the Other.

Edith Stein, a student and follower of Husserl, was the first woman in Europe to defend her doctoral dissertation in philosophy. It was also the first research work on the problem of empathy, entitled "On the Problem of Empathy."¹⁸ [11]. The phenomenological theory of empathy, created by E. Stein, suggests that empathy is revealed in three stages: "the first is when someone else's life suddenly grows in front of me; the second one is when Self is involved in the state of mind of the Other; the third one enables not only complicity but also the realization of objective experiences as an understanding of the experience of the Other" [10]. The third stage of empathic sensitivity is based on the principle of the identity of the subject of empathy with its object. In this regard, sensitivity implicitly contains a model of achieving unity as an extrapolation of the method of overcoming subject-object oppositions of the anthropological dimension to the nature of overcoming subject-object oppositions of transpersonal content. Despite the fact that empathy traditionally belongs to the ethical sphere of anthropological issues, Stein takes this concept to the level of metaphysical and ontological justifications.

In theosophy, the concept of empathy was not used by O.P. Blavatska and her associates, who used the synonymous concept of compassion, borrowed from the Buddhist, in particular, Lamaist context. O. P. Blavatska, like Edith Stein, uses the analog of empathy, "sympathy" or "compassion," which goes beyond human sensitivity and rises to the level of the metaphysical dimension as a cosmological law. In this regard, O.P. Blavatska in her work "The Seven Gates" states: «Canst thou destroy divine compas-

---

¹⁴ *Empathy* is an understanding of relationships, feelings, mental states of another person in the form of empathy

¹⁵ *Nacherleben* - German for "to experience again", *Hineinversetzen* - German for "to take the place of someone else"

¹⁶ *Einfühlung* - German for sensitivity, empathy

¹⁷ *Einfühlungsvermögen* - German for empathy, compassion

¹⁸ *Über das Problem der Einfühlung* - translated from German as "On the Problem of Empathy" - is the topic of Edith Stein's doctoral dissertation. In the contemporary philosophical space, it is often translated as "On the Problem of Empathy," although at the time of Edith Stein's dissertation defense, the term "empathy" was not yet used in historical and philosophical circulation.

sion? Compassion is no attribute. It is the LAW of laws — eternal Harmony, Alaya's SELF; a shoreless universal essence, the light of everlasting Right, and fitness of all things, the law of love eternal.

The more thou dost become at one with it, thy being melted in its BEING, the more thy Soul unites with that which IS, the more thou wilt become Compassion Absolute» [2].

The concepts of "sensitivity," "compassion," and "empathy" presented above did not use the concept of empathy and were mainly defined within the German-language concept of "einführung" or the English-language concept of "compassion." In 1909, the English psychologist Edward Titchener translated the German word "einführung" into English as "empathy", similar to the already existing term "sympathy". Titchener's merit is the introduction of the term "empathy" into scientific psychology, a capacious concept that can "attract" various meanings that are united by the senses of feeling, empathy, and entering the state of the Other. Empathy reflects universal empathy for the different states of each individual. Sympathy¹⁹ is a positive feeling of coincidence with a related person. Sympathy is based on the principle of identity, similarity or analogy. Sympathy does not enrich other experiences, but rather affirms and reinforces already known states. Sympathy is the confirmation of one's own experience in the similarity of the Other. Unlike sympathy, empathy is based on gaining new experience that has not been experienced personally. Empathy is the practice of entering into unknown states, unlike sympathy, which are often unpleasant or not in tune. This is the productive effect of empathy as a possibility of accepting a fundamentally new experience, unknown before, a personal experience through the ability to perceive and understand the states of the Other! The value of empathy is revealed through comparativism with antipathy, which provokes separation from alien states and does not seek to enter into new experiences and understand them. Often antipathy acts as a tool of manipulation and divides people. Empathy, on the other hand, is designed to teach us to perceive and respect opposing, both unfavorable and pleasant states that have not been subjectively experienced so far, based on the metaphysical basis of ontological essential unity.

Accordingly, it can be noted that every human being contains an empathic ability as a reflection of eternal harmony. The level of empathy is another matter. There are people born with a high level of empathy. From the standpoint of reincarnation theory, we can assume that these people had a rich previous experience of rebirth, i.e., they experienced different states of consciousness, and can universalize this experience in their life practice. There are people with a low level of empathy, but there is no one who cannot develop it. It seems that empathy is a genetic trait and an indicator of a person's level of humanity.

Modern neurophysiology attempts to explain the unconditioned empathic experience of a person. Mirror neurons, discovered at the end of the 20th century, are responsible for the excitation and activation of similar physiological processes when observing other people and their actions. It has been suggested that mirror neurons are responsible for the physiology of empathic action. But these processes demonstrate the mechanics of how the body's reverse physiological reaction occurs and do not provide a meaningful answer to the question "why and for what reason are people able to compassionate?" If these are only physiological processes, then empathy can be automatic. If this were the case, people would have already become the same empathetic robots. But empathy is a purely human potential ability that is conditioned by language, emotions, feelings, intellect and reason, inner morality, social and cultural experience, and most importantly, the task of the spirit, which, according to Max Scheler, makes a person human.

In this regard, empathy is a means of cognition of the inner man, and the development of empathy is a way of its spiritual self-improvement. This position requires a reconsideration of the traditional view of empathy as entering, understanding, and empathizing with the state of the Other. As a result of this reconsideration, the focus of attention is shifted from the object of empathy to the subject of empathy, as an internal view of oneself and the possibility of one's own improvement through empathy with the state of the Other and the disclosure of one's own spiritual qualities. Self-improvement through the development of empathic qualities is based on overcoming egoism and striving for altruism. In this way, one's own inner world becomes a space for spiritual self-exploration through inter-subjectivity not only with the Other, but with all aspects of the external world.

---

¹⁹ *Sympathy* is a feeling of a person's strong emotional inclination towards other people. Feelings of affection, favor, or goodwill toward someone or something. Warm, tender feelings; preferences

The introverted-subjective emphasis of empathic action is demanded by the present, in which the external world of vulgar pragmatism and opportunism does not contain optimism. It is no coincidence that the concept of "empathy" has been actively used in both scientific and everyday life only in the last 5-10 years, at a time when humanity has acutely felt the need for deep transformational processes of consciousness, its expansion to spiritual foundations through the sophistication of its inner nature.

From this perspective, the productivity of empathy lies in self-knowledge as a way of building a self-attitude. Before there is a desire to empathize with the experience of the Other, we have to experience our immediate, unconditioned state and feel the level of development of our own consciousness in phenomenological unconditionality. On this path, empathy is distinguished between cognition or self-knowledge and empathy as a relationship.

The purpose of *empathy as cognition* in the aspect of self-knowledge is an individual sense of dreams, desires, and as a derivative of the realization and understanding of the true goal of human self-realization. The conditions for these realizations are: the ability to listen to oneself outside of generally accepted social stereotypes; to feel one's own shortcomings and imperfections, achievements and virtues as impartially as possible; to make decisions about self-realization that are appropriate to the current situation, sometimes unexpected and incomprehensible to the external environment, the team, and even close people. Often, people do not live their own lives, following the inertia of stereotypes imposed by education, society, and even morality since childhood. In the modern era of metamodernism, whose worldview feature is the oscillation between all the achievements of mankind and their assembly into a qualitative integrity, it is of particular importance to identify the creative potential and heuristic resource in the unfolding of the unforeseen, unexpected and unpredictable. In these conditions, self-empathy is realized as a way of extinction of the limited Ego and entry of the Self (deep Self) into the flow of evolution, feeling its own place and mission on this path. This path of self-empathy leads to self-exploration of the spiritual in man.

Empathy as a relationship is primarily seen as a fruitful relationship with oneself in a state of self-empathy or a sense of one's state through entering into a new experience of the Other, which as an object of communication can be expanded to relationships with other identities, cultures, nature, and the universe. This position is based on the ethics of accepting the opposite, the unusual, the unexpected. Aesthetic experience turns out to be a fruitful tool for building self-relationships, expanding the palette of one's own inner states through the experience of high examples of artistic images. Especially valuable is the experience of immersion in the figurative structure of musical works that rise to the level of unconditional abstraction. The process of perceiving works of art should go beyond entertainment or aesthetic pleasure, reproducing an internal dialog between the present Self (the current state of personal development) and the essential Self (a potential spiritual resource). Similar processes of internal communication through self-empathy occur in the state of spiritual practices (prayer, concentration, meditation), which aim to overcome conditioning and enter a pure state of consciousness. Thus, through self-empathy, there is an internal dialog and empathy with the universal space of meanings through a sense of unity with highly artistic abstractions of art or spiritual ideals. Self-relationships through self-empathy form the experience of inner sincerity towards oneself and translate into the skill of open and unbiased empathy for the Other.

The processes of self-empathy and empathy for the Other are carried out in an interconnected space as a way of self-improvement through introspective experience and its translation into inter-subjective processes. The determining *modus operandi* of self-empathy and empathy is intuition, through the development of which spiritual improvement

takes place. In this regard, empathy is not viewed unambiguously as a manifestation of irrational or rational structures of consciousness, but is presented as a holistic quality of a person who is aware of his or her essential unity with the world and with each element of its manifestation, which includes not only the world of people, but also the world of nature, space, and the universe. Essential unity is realized through the comprehension of integrity, as a consideration of all qualities, aspects, modes in their interaction, when the loss or leveling of any aspect destroys integrity. Therefore, both the irrational and the rational are important in empathy. The dominance of the irrational will lead to sentimentality, false sensuality, which emotionally distracts from the essence. The dominance of the rational schematizes and formalizes experience, losing the individual perspective of sensory experience. Therefore, in the develop-

ment of empathy, intuition is important, as it combines and harmonizes the irrational and the rational, and allows us to show sincerity, unconditional compassion, and to find the right words, intonation, and direction of action when empathically entering the unique world of the Other. In balancing the irrational-sensual and rational-thinking, empathy is determined by the empathic will, which is the basis of spiritual practice, without which empathy for the Other remains an amorphous field of unfulfilled aspirations, and intuition loses its intentionality.

Intuition, based on a qualitative synthesis of the sensual and the rational, indicates the purpose and trajectory of empathy in a non-judgmental attitude towards the object of empathy or self-empathy and protects against false manifestations of empathy that are based on egoism. Intuition develops in conditions of altruism both towards the Other and towards oneself. Self-altruism is the loss of pragmatic interest in the socially conditioned Self (Ego) and the immersion in the unconditioned essential Self (Self as a carrier of the universal and spiritual in man). Therefore, it is not so much the union with the object of empathy as the leveling of one's own ego that turns out to be the real goal of empathy as a way of inner improvement in the free space of the phenomenological perspective.

An integral aspect of the empathic state is the practice of self-empathy, the conceptual foundations of which can be traced back to the teachings of Stoicism, which created the conditions for understanding subjectivity through intrapersonal reflections on the purpose of man. An excellent example of the projection of self-empathy is the famous work of the prominent representative of Stoicism Marcus Aurelius, "Alone with Myself," as an attempt to immerse oneself and feel oneself [1]. Traditionally, stoicism is presented as a worldview that seeks to control emotions that interfere with reason. Stoicism calls for the management of mental states and control of affects. The typical image of a stoic is a person who, through the power of reason, can tame his or her base emotions (fear, anger, rage, aggression), which destroy him or her, cause suffering, and make it difficult to manifest true human nature. It is traditionally believed that stoicism is the practice of rationally taming emotions. However, stoicism, which is based on the semantic and value modes of human existence, is much deeper. In his book "How to Be a Stoic," the famous American philosopher Massimo Pigliucci refutes the stereotype that stoics seek to overcome and restrain their emotions. Indeed, the main idea of Stoicism is to live according to human nature, which is reasonable. Accordingly, overcoming emotionality, which prevents the exercise of reason, is one of the tools of stoicism [9]. But what is human nature? Is it only the mind? Perhaps the mind is a much more complex substance than emasculated rationality, given that the concept of "Nous" was understood in antiquity as Mind or Spirit. Perhaps reflection on oneself, or the stoic idea of immersion in oneself, in one's human nature, also includes the world of emotions, given the modern philosophical and psychological trend of emotional intelligence? Martha Nussbaum, in her famous work "The Shaking of Thought: The Intelligence of Emotion," rehabilitates the importance of the sensitive sphere, which is not devoid of rationality. American philosophy defines the universal specificity of emotions in intentionality, phenomenological conditionality by the object of direction [8]. This conditionality is included in a certain picture of the world that has value coordinates, i.e., the intensity of emotions is not only due to their focus on a certain object, but is also carried out in accordance with the worldview and axiological level of a person, his or her semantic and ethical nature, contributing to the formation of assessments and judgments. Thus, the manifestation of emotions and conscious work with them through thinking is an integral part of bringing about internal changes in a person and achieving their true nature. It is emotions that create the conditions for the manifestation of a person's inner state, connect a person with the world, and motivate them to conscious practices and a pragmatic life position.

This context of stoicism can be used to expand modern conceptions of emotional intelligence and its importance in the practices of empathy and self-empathy. Maria Bourbon's research [6] on the involvement of stoicism ideas in modern cognitive practices provides grounds for the assertion that both empathy and self-empathy as an act of cognition, self-knowledge, and building empathic communications are much broader than the therapeutic nature that is commonly used to define the purpose of empathy.

Empathy, and especially self-empathy, in this context, is seen not only as a therapeutic practice of overcoming negative states through understanding, or self-understanding, the nature of suffering, but also as a tool, a means, and even a way to reveal the spiritual nature of man, in which sensuality and rationality reproduce the symbiosis of the spiritual. At the same time, the doctrines of stoicism clarify the mission

of sensitivity in the exercise of emotional intelligence, which, based on the awareness of its intentionality (recognition and fixation of the object), axiology (determination of the system of value coordinates) and ontology (fitting into a certain picture of the world, depending on the worldview of the subject of empathy) forms a conscious trajectory of human self-improvement and expansion of the quality of life through meaning-making. The level of development of emotional intelligence is manifested through emotions as a specificity of subjectivity, with which self-empathy works, creating conditions for realizing one's own values, worldview, and implementing a trajectory of improvement as the restoration of true human nature through the search for the most hidden and intimate in the depths of the soul. Thus, self-empathy is not a search for calm, stoic apathy²⁰, but a process of endless movement into the introverted depths of a person's true nature. This is not a simplistic idea of stoic eupathy, but rather intense mystical activity that is not fixed externally but is introverted inside the person, as Augustine the Blessed aptly said in the 4th century: "Do not wander outside, but enter inside." Augustine's dictum can be considered a fruitful tool of self-empathy as a way of self-improvement.

In this way, through deep self-empathy, the universal meaning is personified, which fills subjectivity with the universal. There is a reproduction of the inner potential of a person through filling with cultural objective experience, in accordance with the system of values and ontological horizons of the worldview, the expansion of subjectivity through the discovery of the true, unconditioned Self, which is transformed and builds new, fruitful relationships with oneself, the world of people, nature, and the universe.

In accordance with the above, let us note the sequence of implementation of the algorithm of self-discovery and transformation of the inner Self in the process of self-empathy:

1. Accepting yourself with sincere interest and recording your shortcomings and strengths as objectively as possible. This is the first stage of realization and fixation of the Ego at the stage of finding egoism - an important stage of beginning and determining the path of self-improvement. At this stage, it is very important to verbalize or fix in words and concepts the state of development of subjectivity.

2. Entering the phenomenological perspective is the phenomenological reduction of a certain state as an object of self-empathy, the feeling and awareness of one's own state as an unconditioned given, the inner "experiencing, feeling of oneself." Non-judgmental tracking of internal processes that gave rise to a certain state or emotional and psychological experience.

3. Analyzing the internal causes of a certain state, emotions, feelings, images, and associations that accompany it. Fixing and differentiating between negative and positive states in subjective feeling.

4. Evaluating the results of the analysis with a preliminary definition of the value coordinate system (egoism-altruism, pragmatism-romanticism, materialism-idealism, etc.)

5. Awareness of shortcomings and virtues, followed by identification of ways to overcome shortcomings or develop virtues.

6. Working with these states in the conditions of permanent presence means keeping the intrinsically valuable in the externally acting space. Developing the skill of sensory presence as a conscious filling of everyday actions with meanings, forming goals and relationships in accordance with subjective requests and internal characteristics. Developing a sensitive presence by activating emotional intelligence by distinguishing between the essential and the perishable, not getting involved in the insignificant, not wasting oneself on matters and actions that distract from the essence and true purpose of one's inner Self, and keeping the transcendental content in everyday actions.

7. Extrapolation of the deep experience of self-empathy as self-knowledge and empathetic attitude towards the Other and building empathetic relationships with the world.

The presented algorithm can be considered a way of self-empathic attention to one's inner Self in accordance with Michel Foucault's concept of "Care of the Self" [3], which is rooted in the ethical and ontological aspects of the realization of the spiritual nature of man. Accordingly, self-empathy turns out to be one of the key existences of human existence.

Thus, self-empathy and empathy are continuous, daily work on oneself, introspection that layers the experience of each day and contributes to a qualitative leap in the evolutionary development of a per-

---

²⁰ *Apatheia*, *apathy* is a positive ideal of the stoics of a calm, balanced life, free from emotions and passions

son in accordance with the mission of theosophy: preserving timeless wisdom on the path of human self-improvement through the feeling of one's true spiritual essence.

List of reference sources

1. Aurelius Marcus. Alone with Oneself / Translated from the Greek by Rostyslav Paranko - Lviv: Apriori, 2018. - 184 p.
2. Blavatska O.P. Seven Gates. <https://www.theosociety.org/pasadena/voice/voice3.htm>
3. Foucault, M. History of Sexuality. - Vol. 3: Nurturing the Self. Translated from the French by I. Donchenko. Kharkiv: OKO, 2000. 264 p.
4. Blavatsky H. P. The Secret Doctrine, the Synthesis of Science, Religion and Philosophy. Theosophical Univ Pr, 1999.
5. Bloom P. Against Empathy: The Case for Rational Compassion Random House, 2018.
6. Bourbon M. Penser l'individu. Genèse stoïcienne de la subjectivité. Turnhout, Brepols, 2019.
7. Breithaupt F. The Dark Sides of Empathy. Cornell University Press, 2019.
8. Nussbaum M. Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions. - Cambridge University Press, 2003.
9. Pigliucci M. How to Be a Stoic: Using Ancient Philosophy to Live a Modern Life. Basic Books, 2017.
10. Stein E. Zum Problem der Einfühlung [Problema empatii]. München, E-ARTNOW, 2018.
11. Stein, E. Zum Problem der Einfühlung. – Halle : Max Niemeyer, 1917; reprinted, Munich G. Kaffke Verlag, 1980.

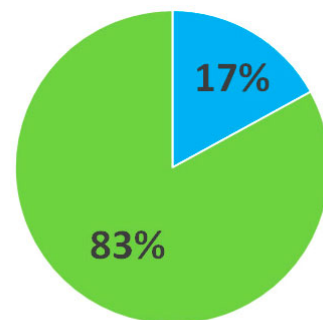
ВІД ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ ДО ДУХОВНОГО РОЗКВІТУ ДЕРЖАВИ

Помиткін Едуард Олександрович, член Наукової групи ТТвУ, Доктор психологічних наук, професор, директор Психологічного консультативно-тренінгового центру, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України
Edalex@bigmir.net

Спочатку я хотів би вам розповісти про один експеримент. Був складений перелік термінів, які використовуються у загальноосвітній школі, і запропоновано людям відповісти на запитання, чи використовують вони у своєму повсякденному житті ці поняття? Хто ці люди? Вони представники 40 професій: викладачі, науковці, юристи, адвокати, психологи, фахівці адміністративного профілю, консультанти-аналітики, психотерапевти, юристи, візажисти, стилісти, маркетологи, бізнес-консультанти, менеджери, біологи, лікарі, фельдшери-лаборанти, медсестри, фахівці з інформаційних технологій, перукарі-стилісти, кінорежисери, режисери естради та масових свят, дизайнери інтер'єру, реклами та комп'ютерної графіки, організатори кіно-телевиробництва, гримери, фахівці з туристичної діяльності та навчання за кордоном, хенд-мейд майстри, бухгалтери, оператори, бібліотекарі, асистенти акаунт-менеджерів, кулінари, патронажні працівники, будівельники, прибиральники, домогосподарки, пенсіонери, безробітні та ін.

Про які терміни йшлося? Ось вони: Еукаріоти, мітохондрії, вакуоля, хлоропласти, хромопласти, флюсові вапняки, рекреація, міська агломерація; спряження, перерізи, аксонометричні проєкції; дисперсні системи, колоїдні розчини, електроліти, кристалогідрати, термохімічні

- Респонденти, яким знадобились шкільні знання
- Респонденти, яким не знадобились шкільні знання

рівняння, полімеризації, вуглеводи, амінокислоти, езотермічні реакції; аксіоми, теореми, похідна, теорема Вієта, геометрична прогресія, раціональні вирази, квадратний корінь, дискримінант, теорема косинусів, тригонометрія, хорда круга, рівняння кола, формула бісектриси трикутника, середня лінія трапеції; заломлення світла, кінетична енергія, дисперсія, дифузія, потенціал електричного поля, сила Лоренца, питома теплоємність речовини, кристалізація, конденсація, індуктивність; антропогенні зміни, абіотичне середовище, мутагени.

Який же був результат опитування? Ви бачите його на малюнку. Обробка наших результатів статистично показала, що 17 відсотків респондентів відповіли, що вони використовують отриманий обсяг знань у власному житті, натомість 83 відсотки відповіли, що не використовують, або використовують дуже рідко або дуже мало, в основному при допомозі своїм дітям чи онукам.

А що таке взагалі успішна освіта? В цьому контексті що нам треба зробити для того, щоб освіта була корисною людям, була потрібна, а це означає, щоб наші діти були мотивовані вчитися. Вони будуть знати, що знання, які вони отримують, знадобляться у житті. А вчителі не будуть мучитися з тими дітьми, які нудяться на уроках, дивляться кудись у вікно, забувають, тремтять при виході до дошки і так далі. Пропоную вам 4 пункти:

1. Створення умов для задоволення вікових потреб розвитку дитини, надаючи пріоритет духовно-моральному розвитку.
2. Забезпечення у змісті освіти балансу між предметами, які вивчають людину, і тими, що вивчають зовнішній світ.
3. Приведення до відповідності змісту освіти та головних завдань сьогодення, які постають перед Україною.
4. Розширення переліку предметів за вибором для учнів середніх і старших класів.

Я ставлю на перше місце задоволення пікових потреб розвитку дитини. На моє переконання, багато в чому вікові потреби наша система освіти взагалі не враховує. Потреби особистості це потреби її розвитку і потреби самореалізації. Це потреби пізнання себе і світу. Чому ми маємо їх не враховувати? І в даному разі це, звичайно, пріоритет духовно моральному розвитку, який зараз потрібен нашій системі освіти.

Далі йде забезпечення у змісті освіти балансу між предметами, які вивчають людину і тими, що вивчають зовнішній світ. Якщо ми візьмемо і проаналізуємо ці предмети, які зараз існують у нашій системі освіти, то більшість з них спрямовані на все, що нас оточує. Але ким є той, хто їх вивчає? Що є у нашому внутрішньому світі? Ким ми є насправді, і чи може людина, яка не знає себе, ефективно вивчати і бути ефективною у зовнішньому світі?

Потрібні знання про саму людину: здоров'я і розвиток, тривалість життя, спілкування, розуміння себе та інших, керування емоціями та почуттями, розвиток інтелекту та ціннісно-сміслової сфери, цілепокладання, прийняття рішень; вибір шлюбного партнера, побудова сімейних стосунків, спілкування в сім'ї, розподіл сімейних обов'язків, народження і виховання дітей і онуків; вибір професії, професійний розвиток, самореалізація в мінливих умовах, передача досвіду, нові технології.

Далі - це приведення до відповідності змісту освіти тим головним завданням сьогодення, які постають перед Україною і взагалі перед людством. Якщо ми розберемо, які завдання постають перед людством та перед Україною, то ми можемо побачити, що проблема їх вирішення ніяким чином не стосується, на жаль, змісту сьогоднішньої освіти. І нарешті - розширення переліку предметів за вибором серед учнів середніх і старших класів.

Що ж відбувається з дитиною, коли вона навчається у системі? Що відбувається відносно її розвитку? Я приведу на початку теорію Вільяма Джеймса. Це засновник експериментальної світової психології, який розрізняв у нашому «я» три види ідентифікації.

1. Це «я» біологічне, це наші потреби їсти, спати, це наші інстинкти самозахисту, продовження роду, відпочинок і так далі.
2. Це «я» соціальне, яке відповідає за те, як насправді людина проявляє себе у суспільстві, у спільноті? Повага, гідність, схвалення від інших.
3. І нарешті «Я» духовне, яке абсолютно відрізняється від 1 або 2. Воно спрямоване не на те, щоб брати щось від світу, а на те, щоб віддавати, на віддачу. І тут провідними мотивами є служіння, допомога потребуючим.

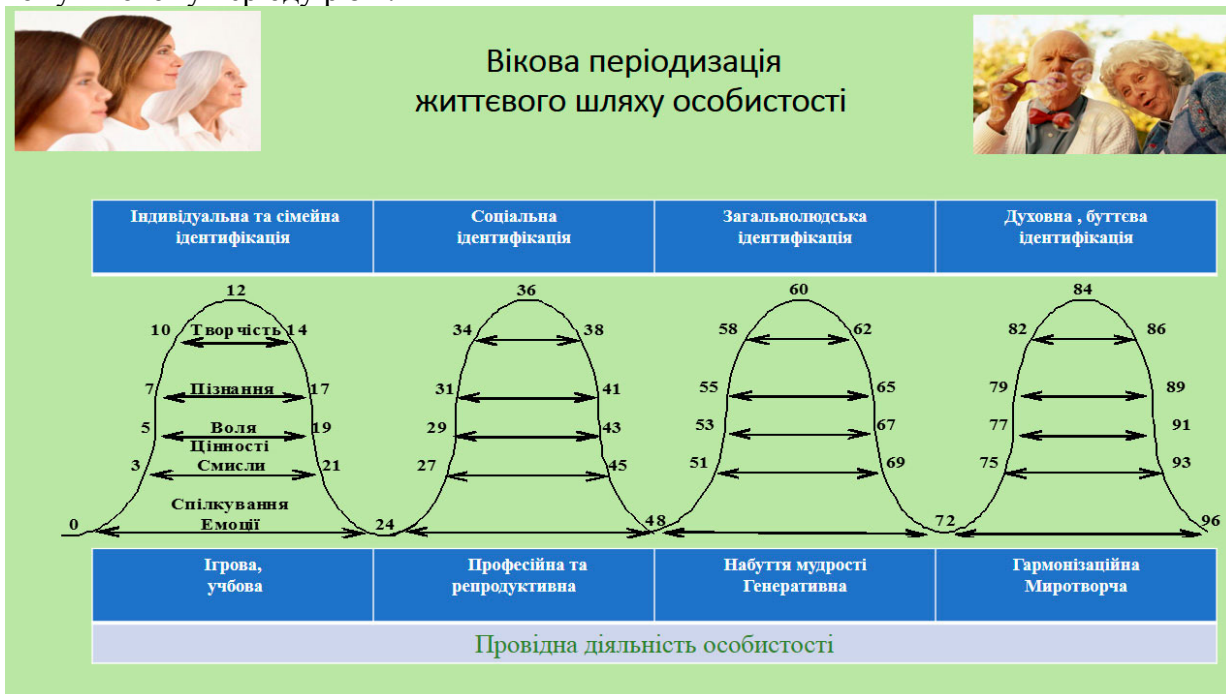
І в даному разі в кожного з нас є всі три «я». Але є питання, яке ж «я» людське? Зараз наші вчителі кажуть, - ну, мені взагалі за виховання дітей не платять, це завдання батьків. І в цьому контексті хотів би згадати про теорію Миколи Яковича Грота. Це український психолог, який майже не відомий в нашій країні, але знаний у світі, і який ввів теорію психічного оберту, а саме, що «Світова воля проявляється в людині як “прагнення до одухотворення світу”, до його духовного вдосконалення».

У кожної людини є прагнення до одухотворення світу, до свого власного вдосконалення, і в даному разі ця енергія проходить через всі чотири процеси: це фізіологічні процеси тіла, це емоції і почуття, це інтелектуальний процес, і нарешті, свідомість і самосвідомість. І знов таки, на що має бути зорієнтована наша освіта? Вона має бути зорієнтована на біологічне, на розвиток емоцій, почуттів, на розвиток суто інтелекту, чи на розвиток свідомості? Мабуть, більшість з нас скаже, - звичайно, на розвиток свідомості.

Що стосується духовності і духовного розвитку особистості, то на цьому наголошували багато філософів, надзвичайно багато, і ми багатьох імен і не знаємо, починаючи мабуть від Патанджалі. За десятки і сотні років до нашої ери цьому навчали давні індійські традиції, грецька традиція, Піфагор, який не тільки таблицю множення розробив, а його головним здобутком і внеском в освіту були його ідеї про одухотворення. Він казав, що «безглуздо надавати знання духовно незрілій людині», що для початку вона має сформуватися як духовна особистість, як морально зріла особистість і тільки після цього знання та зброя можуть їй надаватися.

Гегель дуже багато зробив для одухотворення освіти, зокрема його тритомна енциклопедія дух, який він казав, що «Сутність людини є сам вільний дух, що набуває існування в самосвідомості. Свідомість являє собою ступінь рефлексії духу». Найпершим завданням освіти Іван Андрійович Зязюн вважав формувати духовну еліту. Він писав: «Духовна еліта не може з'явитися само собою. Її треба вирощувати!»

Звичайно, потрібно сказали про те, що ми маємо спиратися на саму людину, як міру всіх речей, маємо зважати на періодизацію життєвого шляху особистості, на вікові потреби. А вони у кожному віковому періоду різні.

Наприклад, на початку життя людини це ігрова учбова діяльність. Коли людина виходить на пенсію, вона хоче бути наставником, а молодь від неї ховається, бо не витримує моралізаторства. Людина має вчитися передавати знання, передавати свій досвід.

Що стосується шкільної освіти, то, звичайно, до 12 років дитина сприймає досвід інших, вона готова і відкрита до знань. В даному разі ми можемо казати про освіту як набуття знань, але і виховання. Що стосується дванадцятирічних, а це 10, 12, 14 років, то це інша функція, бо дитина не

хоче сидіти за партою. І це треба враховувати. Вона не хоче сприймати чужі думки. Бездумно не хоче сприймати, і це треба враховувати. Вона хоче творчості, вона хоче самореалізації.

І у старших класах продовжується те ж саме. Завантажувати розум дитини знаннями це взагалі злочин, тому що треба зважати на природні потреби, і вони в різних вікових категоріях відрізняються. Особливою проблемою освіти сьогодні є те, що орієнтація на інтелект взагалі не передбачає орієнтацію на розвиток свідомості. Якщо ви спитаєте вчителя, а яким чином у вас чи у вашому навчальному закладі розвивають свідомість дітей? На яку модель ви спираєтесь? Які засоби ви впроваджуєте? Більшість вчителів подивляться на вас розгублено, бо вони скажуть, - нас цьому не вчили.

В самому загальному випадку ми можемо розглядати як *перший* рівень – егоцентричний стан розвитку свідомості, коли маленька дитина каже, - я, мені, моє.

Далі людина може перейти до *другий* рівень розвитку свідомості – сімейних / родинних цінностей, коли вона усвідомлює родину як продовження самої себе.

Нарешті на *третьому* рівні - соціальні цінності, громадські, національні.

Надалі іде *четвертий* рівень – усвідомлення загальнолюдських цінностей. Адже людство є певною спільністю.

І нарешті можемо дійти до *п'ятого* рівня, який ми називаємо планетарним мисленням. Це космічна свідомість, буттєвий рівень свідомості, духовний, коли людина усвідомлює себе частиною Життя, частиною океану буття, важливою і неповторною.

І хіба не має наша освіта допомогти дитині вторувати свій шлях від першого рівня до п'ятого? А якщо ні, то що ця незряча людина буде робити в університеті? Тепер дозвольте мені зупинитися на тих засобах, за допомогою яких можна все це зробити. І це лише одна пропозиція, я поділюся своїми власними напрацюваннями.

Це тренінги, це спецкурси, це методики, завдяки яким у системі освіти можна впровадити духовний розвиток і духовне виховання.

Починаючи звичайно від сімейного виховання. Тут є поради для батьків, програми занять «Запроси друзів» для дошкільнят, спецкурси для початкової і середньої школи, і нарешті засоби самореалізації для учнів старших клас. Я дуже коротко на кожному з них зупинюсь.

Ось перший курс. Він називається «Запроси друзів» для дошкільнят, він впроваджується у декількох навчальних дошкільних закладах України, і сутність його полягає в тому, що для духовного виховання дітей використовується народні казки. А кожна казка це матриця поведінки героїв. Про що думає, як спілкується? Яка мета? Де добро і де зло? Як добро перемагає зло?

І це ще не все. Наприклад, в книзі «**Позитивні казки**» ми зібрали 33 казки, кожна з яких підпорядкована вихованню певної людської позитивної якості, певного друга, який може дитині допомогти і стати таким, яким вона хоче стати, і тут мотивація зростає. Звичайно, завдяки педагогічному впливу виховання.

Далі іде курс «**Людина, родина світ**». Цей курс ми розробляли 6 років. І він впроваджувався у навчальних закладах в Україні, США і Туреччині. Він був перекладений на декілька мов. Були узагальнені здобутки, які відзначали діти і батьки, вивчаючи цей курс. Це усвідомлення цінності життя, цінності здоров'я, залучення до здорового способу життя, розвиток мотивації до пізнання себе, керування емоційними станами та почуттями, тренування уваги, пам'яті, уяви, розвиток позитивного мислення, толерантності. Це також усвідомлення духовних цінностей, краси й добра, формування сімейних цінностей і так далі, і тому подібне. Сам курс складається з трьох частин. **Людина**: діти у цікавій формі вивчають самих себе, закономірності роботи організму, емоцій, почуттів, інтелектуальній сфері, ціннісно-смысловій сфері, ідеали, смисли і цінностей.

Родина. Далі у розділі «Родина» кожен рік вони вивчають, як взагалі будувати стосунки, якими є сімейні стосунки, якими є сімейні обов'язки. А як обирати собі шлюбного партнера? А як виховувати дітей? А яка сім'я є справжнім ідеалом, яка є дружньою? Якою взагалі родину я хочу, як все це втілити у батьківській родині, а надалі у власній родині?

Світ. Це третій розділ. Вивчаємо це з позиції того, що ми в цьому світі тимчасово, але за цей час ми можемо дуже багато зробити. А яким є цей світ? А що я хочу реалізуватися? Хто створив предмети, які є навколо нас? Наприклад, оцей годинник, цей комп'ютер, цей будинок. А як він це робить? А що, а що я хочу створювати у світі? І як я це буду робити? А я хочу реалізувати найкращі свої мрії в цьому світі. Звичайно, нові технології вони це є частиною цього курсу.

Завдяки допомозі мецената, близько 7000 дітей в Україні пройшли цей курс. Його почали проходити близько 400 педагогів та психологів, продовжили підвищення кваліфікації у близько 100 навчальних закладах. Але потім, коли у мецената скінчилися гроші, він сказав, - ну, вибачте, я не можу спонсорувати всю країну, можливо, є міністерство, яке візьме на себе цю функцію. Можливо, є громади, які можуть закупити підручники, хоча б дітям допомогти? Ряд вчителів це робили на власному ентузіазмі протягом 6 років.

І яка зараз доля цього курсу, - взагалі невідомо, багато вчителів відмічають підвищену навантаженість і неможливість окрім основних предметів працювати ще і у додатковому. Далі п'ятий і шостий клас, можливості «**12 шляхів духовності**». Це програма також була впроваджена у декілька навчальних закладів. Зараз не знаю, скільки з них по країні використовує, але деякі вчителі підтримують зв'язок зі мною. Цей курс був перекладений українською, хоча спочатку виходив російською.

Основна мета цього курсу - показати дітям зразок приклад духовних подвижників історії людства. Адже без цього вони вивчають лише зразок і приклад завойовників, політиків, громадських діячів, які є в загальній історії, тобто вся наша історія це в основному історія війн, історія протистоянь, історія політичних домовленостей, які постійно порушуються і іноді дотримується. І вивчаючи її, дитина не отримує натхнення. Я не розумію, на кого взагалі орієнтуватись. Хто взагалі щось зробив? Хто зробив все те, що нас оточує? Хіба це політик? Ну хіба це завойовники, які руйнують? Ні, це зробили творці людського, це винахідники, це духовні подвижники. І вони відбиралися до цієї книги за принципом того, що ця людина здійснила за своє життя. Вона створила позитивне вчення, яке використовують, і вона має послідовників і учнів.

І матеріал подається у вигляді найцікавіших історій життя, і тоді нам надзвичайно цікаво. Як Піфагор прийшов до своїх відкриттів, як Григорій Сковорода зміг залучити учнів і студентів таким чином, що його у Могиланській академії студенти носили на руках. Як Мати Тереза взагалі побудувала своє життя, з чого почалася її місія, як вона підійшла до того, що віддала себе фактично служінню людству.

Якщо ми кажемо про середні класи, то там є методика «**Перетворення**», яка дозволила нам зорієнтувати дітей на самовдосконалення. Чому діти, які не самореалізуються, починають ненавидіти школу? Вони починають не слухатися, у них починається підлітковий період, коли все застаріле, що вони чули, підлягає випробуванню, і вони не хочуть вчитися на помилках батьків і дорослих. Вони хочуть власного досвіду. І в даному разі я не знаю ефективніших форм за творчій, ду-

ховно спрямований проект «Перетворення». Ми реалізували його в декількох школах, зокрема, найбільші три гімназії міста Києва, де я 15 років працював шкільним вчителем у старших класах. Саме така форма роботи була найефективніша.

І якщо до того вчителі і батьки казали, ми не знаємо, навіщо ця психологія, чи потрібна вона, то після цього вони йшли до директорів і просили, будь ласка, ми хочемо, щоб у наших учнів обов'язково у старших класах були курси з психології і обов'язково були творчі духовні, орієнтовані проекти, бо наші діти після цього настільки змінилося, як їх не змінювали 10 років навчання в школі.

З чого складається духовно орієнтований проект? Це абсолютно дитяча ініціатива. Завдання вчителя тільки спрямувати, більше нічого, спрямувати і відійти. Наприклад, «Зустріч поколінь», що це за проект? Його мета це створення психологічних умов для обміну життєвим досвідом, поглядами та цінностями. У даному разі - ветерани сцени. Я приходив до класу і казав, - 10 клас, вам залишилося вчитися там 2 місяці. Можливо, ви хотіли щось зробити за цей час та не тільки вивчати психологію?

Наприклад, минулого року було реалізовано літературний проект і випустили книгу, яка називається «Відображення». Ця книга є фактично в усіх бібліотеках провідних країн. Саме в ній діти відобразили свої почуття, емоції, думки, побажання наступним поколінням, і таким чином реалізували свій виховний потенціал єдності для того, щоб об'єднатися з тими, хто читає, хто можливо, бажав би ознайомитися з цією книгою. А потім, через 10, 20 років прочитати, бо там є такий розділ – «яким я буду через 10, 20 років» і подивитися, а дійсно я таким або такою став або ні. Я запропонував і додав, - але ви можете нічого не робити, це молодь, хочете, ну просто завершено навчальний рік. І звичайно, після цього, після такої мотивації певна частина каже, що ми можемо. А кому взагалі? А я питаю, - а що потрібно для цього? А хто є найбільш потребуєчим у цьому? Вони кажуть, - ну можливо, там діти, які не мають батьків. Я кажу, такий проект у нас вже був, проект допомоги безпритульним. А кому ще? Ну, наприклад, людям похилого віку, літнього? А такого у нас ще не було. А як ви можете їм допомогти? Які у них найбільші потреби? А у літніх людей найбільша потреба розповідати іншим про свій досвід, залучати до свого життя і демонструвати своїх здобутки, передавати знання, мудрість, все, що можна тільки передати, що може, здатна взагалі взяти молода людина і наслідувати. А ви, кажу, згодні терпіти взагалі. Слухати похилих людей, які, можливо, будуть непослідовними. Допустимо, я домовлюсь з певним будинком ветеранів, в якому вони проживають.

І нарешті я хочу завершити запевненням, що звичайно, система освіти потребує оновлення. Звичайно, духовний розвиток має стати обов'язковим, і на нього треба звертати увагу. І саме в цьому полягає шлях до духовного розвитку держави.

Анотація

А що таке взагалі успішна освіта? В цьому контексті що нам треба зробити для того, щоб освіта була корисною людям, була потрібна, а це означає, щоб наші діти були мотивовані вчитися. Вони будуть знати, що знання, які вони отримують, знадобляться у житті. А вчителі не будуть мучитися з тими дітьми, які нудяться на уроках, дивляться кудись у вікно, забувають, тремтять при виході до дошки і так далі. Пропоную вам 4 пункти:

1. Створення умов для задоволення вікових потреб розвитку дитини, надаючи пріоритет духовно-моральному розвитку.
2. Забезпечення у змісті освіти балансу між предметами, які вивчають людину, і тими, що вивчають зовнішній світ.
3. Приведення до відповідності змісту освіти та головних завдань сьогодення, які постають перед Україною.
4. Розширення переліку предметів за вибором для учнів середніх і старших класів.

Особливою проблемою освіти сьогодні є те, що орієнтація на інтелект взагалі не передбачає орієнтацію на розвиток свідомості. Якщо ви спитаєте вчителя, а яким чином у вас чи у вашому навчальному закладі розвивають свідомість дітей? На яку модель ви спираєтесь? Які засоби ви впроваджуєте? Більшість вчителів подивляться на вас розгублено, бо вони скажуть, - нас цьому не вчили.

В самому загальному випадку ми можемо розглядати як *перший* рівень – егоцентричний стан розвитку свідомості, коли маленька дитина каже, - я, мені, моє. Далі людина може перейти до *другий* рівень розвитку свідомості – сімейних / родинних цінностей, коли вона усвідомлює родину як продовження самої себе. Нарешті на *третьому* рівні - соціальні цінності, громадські, національні. Надалі іде *четвертий* рівень – усвідомлення загальнолюдських цінностей. Адже людство є певною спільністю. І нарешті можемо дійти до *п'ятого* рівня, який ми називаємо планетарним мисленням.

ОТ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА К ДУХОВНОМУ РАСЦВЕТУ ГОСУДАРСТВА

Помиткин Эдуард Александрович - Доктор психологических наук, профессор, директор Психологического консультативно-тренингового центра, ведущий научный сотрудник Института педагогического образования и образования взрослых имени Ивана Зязюна НАПН Украины.
Edalex@bigmir.net

Аннотация

А что такое вообще успешное образование? В этом контексте, что нам нужно сделать для того, чтобы образование было полезно людям, было нужно, а это значит, чтобы наши дети были мотивированы учиться. Они будут знать, что знания, которые они получают, пригодятся в жизни.

А учителя не будут мучиться с теми детьми, которые скучают на уроках, смотрят куда-то в окно, забывают, трепещут при выходе к доске и так далее. Предлагаю вам 4 пункта:

1. Создание условий для удовлетворения возрастных потребностей развития ребенка, придавая приоритет духовно-нравственному развитию.
2. Обеспечение в содержании образования баланса между предметами, изучающими человека, и изучающими внешний мир.
3. Приведение в соответствие содержания образования и главных задач сегодняшнего дня, которые возникают перед Украиной.
4. Расширение перечня предметов по выбору для учащихся средних и старших классов.

Особой проблемой образования сегодня есть то, что ориентация на интеллект вообще не предполагает ориентацию на развитие сознания. Если вы спросите учителя, а каким образом у вас или в учебном заведении развивают сознание детей? На какую модель вы опираетесь? Какие средства вы внедряете? Большинство учителей посмотрят на вас растерянно, потому что они скажут - нас этому не учили.

В самом общем случае мы можем рассматривать как первый уровень – эгоцентрическое состояние развития сознания, когда маленький ребенок говорит – я, мне, мое.

Далее человек может перейти на второй уровень развития сознания – семейных / родственных ценностей, когда он осознает семью как продолжение самого себя. Наконец-то на третьем уровне – социальные ценности, общественные, национальные. В дальнейшем идет четвертый уровень – осознание общечеловеческих ценностей. Ведь человечество есть определенная общность.

И, наконец, можем дойти до пятого уровня, который мы называем планетарным мышлением.

FROM THE SPIRITUAL DEVELOPMENT OF THE CHILD TO THE SPIRITUAL FLOURISHING OF THE STATE

Eduard Pomytkin, Doctor of psychological sciences, professor, director of the Psychological Consulting-Thaining Center, leading research worker of Institute of Pedagogical Education and Education of adults of the name of Ivan Ziaziun NAPS of Ukrain. Edalex@bigmir.net

Abstract

What is a successful education in general? In this context, what do we need to do in order for education to be useful to people, it is necessary, and this means that our children are motivated to learn. They will know that the knowledge they receive will be needed in life.

And teachers will not suffer with those children who are bored in class, look somewhere out of the window, forget, tremble when going to the blackboard, and so on. We offer you 4 points:

1. Creating conditions for meeting the age-related needs of the child's development, giving priority to spiritual and moral development.
2. Ensuring in the content of education a balance between subjects that study a person and those that study the outside world.
3. Bringing the content of education into conformity with the main tasks of today, which are facing Ukraine.
4. Expanding the list of optional subjects for middle and high school students.

A special problem of education today is that the focus on intelligence does not at all imply a focus on the development of consciousness. If you ask a teacher, how do you or your school develop the consciousness of children? Which model do you rely on? What tools do you implement? Most teachers will look at you confused, because they will say - we were not taught this.

In the most general case, we can consider as the *first level* - the egocentric state of consciousness development, when a small child says - I, me, mine.

Next, a person can move to the *second level* of consciousness development - family / family values, when he realizes the family as an extension of himself.

Finally, at the *third level* - social values, public, national.

The fourth level follows - awareness of universal human values. After all, humanity is a certain community.

And finally we can reach the *fifth level*, which we call planetary thinking.

НАУКА: ЯК ДАЛЕКО МИ МОЖЕМО ЗАЙТИ?

Ману Джайсвал, професор кафедри фізики Індійського технологічного інституту в Мадрасі, Індія. Лекція "Теософія - наука", прочитана на Міжнародній конвенції ТТ 31 грудня 2022 року.

НАШЕ повсякденне життя просякнуте матеріалізмом, який зазвичай приписують науковим революціям - автомобілям, електронним гаджетам та інтернету. Наукові дослідження слугують потужною зброєю проти хвороб, голоду та катастроф. Серйозним студентам наука пропонує зазирнути у складну роботу механізмів Всесвіту на всіх мислимим рівнях енергії, довжини та часу. Чи існують якісь невід'ємні межі того, що може запропонувати нам наука? Чи всі величні висоти Істини можуть бути підкорені наукою, чи ми за деревами не бачимо лісу?

Методологія науки

Наука рухається, спираючись на емпіричні дані, з одного боку, і на логіку, з іншого. Факти виявляються шляхом проведення експериментів у відтворюваній формі. Вчені ретельно описують умови, за яких були отримані емпіричні дані, щоб ті ж самі дані міг перевірити будь-хто інший. Іноді деякі експерименти важко відтворити, і таким даним ефемерної природи важко отримати визнання наукової спільноти. Другим стовпом науки є теорія, яка ґрунтується на логіці. Теорія намагається організувати емпіричні факти і зв'язки у спрощені концептуальні структури.

Зв'язок між теорією та експериментом є ітеративним. Теорія намагається пояснити експериментальні спостереження і надає узагальнення на основі цих даних. Критерієм успішності теорії є її здатність робити нові передбачення, які можна перевірити за допомогою нових експериментів.

У науковому методі перевага надається емпіричним даним. Якщо теорія та експеримент суперечать одна одній, саме теорія потребує змін. Якщо протиріччя не зникає, теорія зрештою відкидається і замінюється альтернативною теорією.

Таким чином, науковий підхід до розуміння Всесвіту - це відкрите дослідження природи речей і процес, що постійно розвивається. Серед підходів, прийнятих різними релігіями, буддизм у певних контекстах наближається до наукового підходу. Буддизм наголошує на емпіризмі, хоча і заснованому на внутрішньому спогляданні, а не на використанні дослідницьких інструментів, характерних для науки.

Теорія Великого вибуху: наочний приклад

Чи був створений всесвіт, чи він існував споконвіку? Гімн створенню Всесвіту в Ріг-ведичних текстах описує цю складність такими словами: "Він, першопочаток цього творіння, чи утворив все це, чи не утворив. Чиє око контролює цей світ на найвищих небесах, він воістину знає його, або, можливо, не знає?" Наукова робота над цим питанням почалася з Едвіна Хаббла в 1929 році. Хаббл помітив, що галактики, віддалені від Землі, віддаляються швидше, а це означало, що Всесвіт розширюється.

Згодом з'явилися дві конкуруючі теорії: Модель стаціонарного стану Бонді, Голда і Хойла та модель Великого вибуху Габбла і Джорджа Гамова. Цікаво, що інтуїтивне уявлення про стаціонарну модель виникло під час спільного перегляду прихильниками цієї теорії фільму жаків у 1945 році, фінал якого збігався з початковою сценою. Модель стаціонарного стану стверджувала, що всесвіт був однаковим у всі часи і в усіх точках простору. Якщо всесвіт розширювався, то це вимагало створення більшої кількості матерії, щоб густина матерії залишалася постійною.

З іншого боку, Великий вибух вважає, що створення Всесвіту відбулося за короткий проміжок часу, після чого відбулося його розширення. Великий вибух передбачає розширення простору, а не розширення матерії в простір; тому він не схожий на потужний вибух. Ці дві конкуруючі теорії роблять різні прогнози. Теорія стаціонарного стану передбачала рівномірно розподілені радіоджерела в небі.

Натомість теорія Великого вибуху передбачала залишкове космічне мікрохвильове фонове випромінювання, яке виникло, коли Всесвіт почав охолоджуватися після свого створення. У 1960-х роках нові експериментальні дані довели, що радіоджерела були віддаленими об'єктами, а не рівномірно розподіленими. Також були виявлені космічні мікрохвильові фонові сигнали, які пролунали смертельним дзвоном для теорії стаціонарного стану, і теорія Великого вибуху отримала широкі визнання.

Історія Всесвіту на цьому не закінчується. Космічний телескоп Джеймса Вебба та Лазерна інтерферометрична обсерваторія гравітаційних хвиль (LIGO) - це технологічні дива, які зазирають далі у простір і час. Заирнути на далекі відстані в просторі - це те саме, що заирнути вглиб часу, адже світло поширюється з кінцевою швидкістю. Таким чином, можна виявити структуру Всесвіту, ближчу до часу його ймовірного народження. Ці експерименти можуть ще більше підтвердити теорію Великого вибуху або допомогти її уточнити. Однак, якщо будь-які майбутні результати суперечитимуть передбаченням теорії Великого вибуху, від останньої доведеться відмовитися. Така відкритість у дослідженні є фундаментальною основою наукового підходу.

Фундаментальні обмеження нашого розуміння

Квантова механіка народилася з одного з таких відкритих досліджень на початку 20-го століття. Попередня класична теорія матерії та випромінювання поступово розвинулася з наукових праць епохи Відродження. Класична теорія могла пояснити багато експериментальних фактів, наприклад, "чому небо блакитне". Однак вона зробила одне вражаюче передбачення, яке суперечило нашому повсякденному досвіду: нагріта піч повинна випромінювати стільки ультрафіолетового випромінювання, що воно зробить нас усіх сліпими. Нездатність пояснити це єдине емпіричне спостереження похитнула самі основи класичної теорії. Це заклало основу для абсолютно радикального підходу у вигляді квантової механіки. Сьогодні класична теорія розглядається лише як спрощення квантової теорії.

З часів стародавніх греків вважалося, що природу "можна описати". Одне з відкриттів квантової теорії стосується фундаментальних обмежень нашого розуміння природи. Ці обмеження є її невід'ємною властивістю і не пов'язані із засобами, що використовуються для дослідження. Розмір окремої частинки, електрона чи протона, незмірно малий. Ці "точкові" об'єкти вступають у відносини один з одним і створюють матерію, яка займає простір і володіє різними властивостями. Пилінка, ноутбук чи людина складаються з тих самих елементарних частинок, але кожна з них має різний фізичний вигляд, форму та властивості. За словами Ульріха Морхоффа, невизначеність, притаманна квантовій механіці, - це те, що "розпушує нашу матерію".

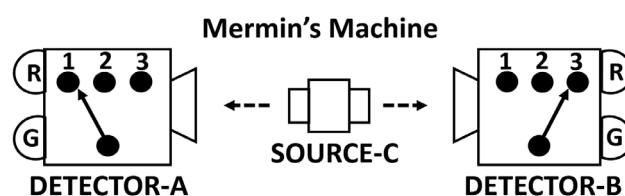
Ці елементарні частинки можуть таємничим чином проходити крізь як завгодно широкі або високі бар'єри, завдяки процесу, відомому як "квантовий тунель". Чи можуть макроскопічні об'єкти, такі як люди, також тунелювати? Тоді ув'язнений, який ходить туди-сюди по камері, може зникнути з одного боку камери і знову з'явитися з іншого, при цьому стіни залишаться абсолютно неушкодженими! За винятком того, що розрахунки показують, що час, за який це може статися, набагато більший, ніж життя Всесвіту. Отже, ми не бачимо, як ця магія відбувається в нашому емпіричному світі. Але окремі квантові частинки можуть тунелювати на часових шкалах, які можна спостерігати за допомогою інструментів, і радіоактивність є одним із прикладів цього.

Квантова механіка не говорить нам, "як" частинкам вдається це робити, мовою, яку ми могли б пов'язати з нашим дослідженим світом. Траєкторії таких частинок не можуть бути відомі. Єдине, що можна точно визначити, це ймовірність того, що частинка зникне з одного боку бар'єру і знову з'явиться з іншого. Експеримент з подвійною щілиною був оприлюднений фізиком-теоретиком Річардом Фейнманом. Один електрон, який стикається з двома щілинами на своєму шляху, очевидно, проходить через обидві щілини, з'являючись знову як єдине ціле з іншого боку. Це утворює інтерференційну картину, схожу на брижі від поверхневих хвиль на воді. Таким чином, матерія існує як частинка і хвиля, і в залежності від експерименту виявляється відповідна властивість.

У теоремі Белла криється найглибша таємниця з усіх. Ейнштейн зауважив: "Жодне розумне визначення реальності не може дозволити цього". Популярна стаття Девіда Мерміна має метафоричну назву "Чи є Місяць, коли ніхто не дивиться?" Джерело С виробляє пари частинок, що вилітають у двох різних напрямках, а детектори А і В виявляють ці частинки (див. Мал. 1). Детектори розташовані віддалено і не мають жодних відомих зв'язків між собою. Ці дві частинки мають властивість - "колір". Кожна частинка має такі атрибути, як "одноколірна", "двоколірна" і "триколірна". Для кожного з цих трьох атрибутів частинок детектори можуть повідомляти про результат як червоний або зелений. Обидва детектори мають три шкали налаштувань, позначені 1, 2 і 3. Експериментатор на кожному кінці може встановити диск в одне з цих трьох можливих положень на свій вибір.

Якби на детекторі А перемикач був у положенні 2, то результатом вимірювання була б двоколірна властивість частинки - червоний або зелений колір. У цих експериментах, коли обидві шкали були встановлені в однакові положення, світло детектора спалахувало однаковим кольором для обох частинок. Таким чином, було видно, що частинки, виявлені двома віддаленими детекторами, мають однакову властивість кольору. Але в усіх експериментах з випадковими положеннями стрілок на обох детекторах А і В половина результатів була червоною, а інша половина - зеленою. Іншими словами, результати були абсолютно випадковими. Ці два спостереження, розглянуті разом, вказують на той факт, що частинки "не могли володіти своїми властивостями до того, як вони були виміряні". Добре відомо і досить інтуїтивно зрозуміло, що акт вимірювання може порушити властивість вимірюваної ознаки. Але що було дуже шокуючим, так це висновок, що вимірювання "створило" властивість частинок.

Мал. 1

Більше того, результат вимірювання в одному детекторі міг миттєво визначити результат в іншому детекторі, який знаходився далеко в просторі. Це було названо "моторошною дією на відстані". Макс Борн зауважив, що просторове розділення віддалених об'єктів є менш переконливим, ніж можна було б подумати. Навіть якщо частинки були виявлені у віддалених точках простору, ці дві частинки мали спільне походження S ; отже, частинки не були незалежними. Філософські наслідки також стосуються зв'язку між спостерігачем і спостережуваним. Кажуть, що той, кого не бентежить теорема Белла, "повинен мати каміння в голові".

Виникнення життя в матерії

Емерджентність - це якісно нова властивість, яка спостерігається в системах зі збільшенням кількості частинок і складності. Одним із прикладів є температура, яку можна визначити лише для системи з великою кількістю атомів. Розглянемо дві гральні карти, туз і король, розміщені одна над одною. Ми можемо назвати це впорядкованим набором карт. Перетасування двох карт один раз розміщує короля над тузом, але перетасування вдруге відновлює початкову конфігурацію. У будь-який час після тасування протягом дуже довгого часу, навіть декількох годин, початкова конфігурація продовжує реалізовуватися. Тепер розглянемо колоду з 52 гральних карт, розташованих у чіткій послідовності: туз, король, дама, валет і так далі.

Перетасування цих карт призведе до випадкового розташування, і жодне розумне перемішування не зможе відновити початкове розташування. Таким чином, при великій кількості карт виникає якісно нова поведінка: тенденція ставати неупорядкованою після тасування. Ця нова поведінка не може бути пов'язана ні з виконанням одного окремого перемішування, ні з якоюсь властивістю окремої карти. Це шлях природи: вона любить безлад, або, кажучи технічною мовою, ентропія зростає.

Життя часто зазначають як емерджентну властивість матерії. Форми життя складаються з мільярдів частинок. Як Життя може поводитись інакше? Однією з фундаментальних властивостей Життя, яка відрізняє його від безплідної матерії, є його здатність «підтримувати порядок» за безперервно змінних динамічних зовнішніх умов. Природною тенденцією всіх матеріальних речей у Всесвіті є рух до безладного стану. Однак загальним атрибутом Життя є підтримання порядку шляхом отримання енергії з навколишнього середовища. Точні біологічні годинники є одним із прикладів цього порядку. Ервін Шредінгер стверджував, що лише кілька атомних частинок не могли породити життя. Для розмірів, менших за віруси та бактерії, помилки збільшуються, і не може бути певних законів, які описують систему.

Від життя до розуму

Чи мають бактерії пам'ять? Ми не маємо прямого доступу до будь-якої свідомості, окрім нашої власної. Колонія бактерій під впливом світла виділяє іони калію. З часом рівень калію також коливається природним чином. Нещодавні дослідження показали, що колонії бактерій можуть колективно зберігати пам'ять про вплив світла, періодично повертаючись до стану, в якому вони перебували під впливом світла.

Стверджується, що Свідомість або Розум є емерджентною властивістю Життя. Але такі твердження слід сприймати з дрібною солі. Вплив температури або ентропії, описаний вище, має під собою міцний математичний фундамент. Ідея виникнення Свідомості з Життя - це лише аналогія на якісному рівні. Дослідники вказують на небезпеку поширення такого термодинамічного визначення виникнення за межі фізики. Важливо, що якщо стверджувати, що Свідомість є емерджентною властивістю Життя, то напрошується приголомшливий висновок, що "ми лише приблизно живі і умовно свідомі"!

Ідея емерджентності - це, по суті, висхідний підхід. Альтернативним описом є низхідна схема "Прояву". Розум здатний мислити, але не знає джерела своїх ідей; Життя здатне втілювати ідеї, але не може мислити; Матерія - це стерильний фізичний світ, що складається з безформних елементарних частинок, які навіть не здатні втілювати ідеї. Ключовим аргументом, запропонованим Ульріхом Моргоффом на підтримку низхідної схеми прояву, є неповна просторово-часова диференціація матерії.

Чому Розум або Свідомість так важко дослідити за допомогою наукових інструментів? Одна з причин полягає в тому, що Свідомість - це дуже приватний, суб'єктивний досвід, тоді як наука - це об'єктивна розповідь від третьої особи. Іншою причиною є переважання ефемерних даних, пов'язаних з особистим досвідом. Ці дані не приймаються науковою спільнотою, яка наполягає на відтворюваних експериментах.

Шредінгер навів аналогію з "Всіма святими", картиною Дюрера доби Відродження. Свята Трійця зображена на небі, а блаженні люди сидять поруч, внизу. У найнижчому ряду - королі та дворяни. У цій останній групі він також намалював звичайного чоловіка, який виглядав зовсім недоречно. Це, за словами Шредінгера, сам художник. Аналогія вражаюча. Як і художник, наш Розум створив цей образ світу, і десь у цьому образі світу він також створив себе, але настільки незначний, що ми його майже не помічаємо.

За словами Шредінгера, "Причину, чому наше чуттєве, сприймаюче і мисляче "я" ніде не зустрічається в нашій науковій картині світу, можна вказати в "кількох словах", і ці слова такі: "тому що воно саме і є цією картиною світу". Він зазначив, що між нашими сферами свідомості існує герметичне розділення. Навіть коли ми просторово розділені, коли моя свідомість перебуває зі мною, а твоя - з тобою, ми погоджуємося щодо речей, які стосуються природного світу. Чому ми погоджуємося? Одна з гіпотез полягає в тому, що існує зовнішній світ, потім є ми, а далі існує наперед визначена "гармонія в наших умах".

Однак Шредінгер, який також надихався філософією Упанішад, мав альтернативну гіпотезу: немає зовнішнього світу, а є інший світ, відображений у нашій свідомості. Світ даний лише один раз. Причина, з якої ми погоджуємося, полягає в тому, що існує об'єднання свідомостей. Множинність свідомості, яку ми бачимо, є лише видимою. Насправді існує лише "Єдине". Дивлячись на будь-які частини "Єдиного", ми не побачимо цілого.

Наші пошуки Свідомості подібні до того, як сліпі намагаються описати слона. Рядки з поеми Джона Сакса свідчать: "І так ці чоловіки з Індостану сперечалися голосно і довго, кожен на свою думку був надмірно твердий і сильний, хоча кожен з них частково мав рацію, а всі були неправі!" Абрахам Норт Вайтхед зауважив: "Природа отримує похвалу, яка насправді повинна належати нам: троянді - за її аромат, солов'ю - за його пісню, сонцю - за його сяйво. Поети повністю помиляються. Без нас нічого цього не було б".

Візуальний розум

Люди можуть бачити невелику частину електромагнітного спектру, яка називається видимою областю. У ній існують червоні, жовті та зелені хвилі з довжинами 750, 580 та 550 нанометрів. Поєднання червоного та зеленого дає жовтий колір, що добре відомо художникам. Але з точки зору фізики світлових хвиль, додавання довжин хвиль червоного і зеленого кольорів не призводить до появи жовтої хвилі. Тому відчуття жовтизни є суто ментальним досвідом і не має паралелі з теорією електромагнетизму, яка описує властивості світлових хвиль. Собаки не сприймають червоний кінець спектру. Таким чином, червона квітка для людини може здаватися сіро-зеленою для собаки. Ця причина показує, що візуальні відчуття кольору дуже суб'єктивні, навіть якщо довжина світлової хвилі об'єктивно визначена.

При бінокулярному зорі зображення, отримані лівим і правим оком, одночасно обробляються мозком в єдине ментальне враження. Ця здатність має важливе значення для глибокого розпізнавання. Коли ліве і праве око бачить горизонтальну і вертикальну сітку ліній, воно не створює зображення квадратної сітки. Замість цього ми бачимо візерунок, що змінюється в часі, з горизонтальними і вертикальними ділянками сітки і квадратною сіткою. Виглядає так, ніби ліве і праве око борються за ментальне враження, яке потрібно створити. Це бінокулярне суперництво. Якщо ліве і праве око розрізняють різні кольори, коричневий і зелений, то вони забарвлені двома альтернативами бачення між коричневим і зеленим. Тибетські буддистські монахи, які практикують медитацію, можуть контролювати швидкість, з якою мерехтять зображення.

Значною мірою нашому розумінню нейронних систем ми завдячуємо нейрофізику та Нобелівському лауреату, серу Чарльзу Шеррінгтону. Коли світло падає на сітківку, в наших очах виникає 137 мільйонів зорових елементів, які проводять напругу до первинної зорової області кори головного мозку. Однією з загадок є те, як проста напруга перетворюється на відчуття бачення,

разом з кольором і глибиною. Шеррінгтон проводив експерименти, які включали серію світлових спалахів, що падали на кожне око, з роздільником між ними. У синхронній презентації обидва світлові потоки спалахували одночасно в обох очах.

Світлові сигнали виглядали дискретними при невеликій частоті спалахів - один спалах на секунду. При збільшенні частоти до 45 спалахів на секунду очі почали втрачати дискретність. При частоті 60 спалахів на секунду промінь здавався чітко безперервним. Шеррінгтон розглянув ще дві ситуації: одна з 30 спалахами в секунду синхронно, а інша з 30 спалахами в секунду, але з різницею фаз. Останній випадок був асинхронним, тобто коли одне око отримувало світловий спалах, інше не бачило його, і навпаки. Обидва ока, якщо розглядати їх разом, отримували 60 спалахів в секунду при асинхронному поданні.

Однак зображення, яке бачив спостерігач, все одно було дискретним. Для того, щоб побачити чітко безперервний світловий промінь, потрібно було 60 спалахів в секунду на кожне око в асинхронному поданні. Якщо зорові нерви, що виходять з лівого і правого ока, підпорядковані спільному фізіологічному центру в мозку, то перемикання одного з них повинно було призвести до того ж ефекту, що й увімкнення обох. Це схоже на електричний ланцюг з двома паралельно ввімкненими вимикачами: ввімкнення одного або обох вимикачів завершує ланцюг, запалюючи лампочку.

Той факт, що цього не відбувається, вказує на відсутність такого спільного фізіологічного центру. За словами Шеррінгтона, це "так, ніби зображення правого і лівого ока бачать два різних спостерігачі, і розум цих двох спостерігачів об'єднаний в єдиний розум", і "сприйняття правого і лівого ока існують незалежно і розробляються окремо, але вони об'єднані не фізіологічно, а психічно". Отже, біокулярний зір - це психічний досвід, а синтез є ментальним.

Шеррінгтон стверджував, що мозок схожий на складну телефонну станцію, де наукові інструменти досліджують фізіологію і складні нейронні мережі. "Де абоненти з їхніми думками, бажаннями, очікуваннями, мотивами, тривогами, радощами - словом, де розум?"

Народження, смерть та еволюція

Еволюція є емерджентним явищем і може бути описана механістичною динамікою елементарних "частинок" або особин великої популяції, яка може імітувати адаптивну диверсифікацію. Починаючись з одного виду фенотипу, еволюція з часом може призвести до появи багатьох різних видів фенотипів. Чотири ключові складові еволюції - це народження, смерть, мутації та успадкування. Народження і смерть індивідів є важливими етапами в процесі матеріальної еволюції.

Чи може розум пережити тілесну смерть? Згідно з Кантом, простір і час є одними з багатьох переживань розуму, і, можливо, розум здатен вийти за межі смерті. Ці рядки з Румі обговорюються в книзі "Загадка життя" Анні Безант: "Я помер з каменю і став рослиною; я помер з рослини і став твариною; я помер з тварини і став людиною. Чому я повинен боятися смерті? Коли я ставав меншим, помираючи? Я помру з людини і стану янголом".

Шрі Ауробіндо стверджував, що "народження і смерть є скоріше проміжними етапами в окультному процесі життя", і далі: "Смерть - це сходи, двері, крок, який душа переступає і повинна пройти, щоб перейти від народження до народження, прикра поразка, вагітна перемогою, батіг, що жене нас до нашого безсмертного стану". Народження і смерть необхідні для духовної еволюції особистості, так само, як вони необхідні для матеріальної еволюції тіла в науковій теорії Дарвіна.

Переклад Наталії Березанської

SCIENCE: HOW FAR CAN WE GO?

Manu Jaiswal, Professor at the Department of Physics, Indian Institute of Technology Madras, India. Theosophy-Science Lecture given at the International Convention of the TS, on 31 December 2022.

Our daily lives are soaked in materialism commonly attributed to scientific revolutions — automobiles, electronic gadgets, and the internet. Scientific research has served as a potent weapon against dis-

ease, hunger, and disasters. To the serious student, Science offers a peep into the intricate workings of the machinery of the universe at every conceivable energy, length, and time scale. Are there any inherent limits to what Science can offer us? Are the grand heights of Truth all set to be scaled by Science, or are we missing the wood for the trees?

The Methodology of Science

Science marches with empirical data on the one hand and logic on the other. Facts are revealed by performing experiments in a reproducible manner. Scientists take great care to describe the conditions under which the empirical data have been obtained so that the same data can be verified by anyone else. Occasionally some experiments are hard to replicate, and such data of ephemeral nature find it hard to gain acceptance by the scientific community. The second pillar of science is theory which is Grounded in logic. Theory tries to organize empirical facts and relations into simplified conceptual structures.

The relationship between theory and experiment is iterative. Theory attempts to explain experimental observations and provides a generalization based on that data. The test of a successful theory lies in its ability to make new predictions that can be tested with newly designed experiments. In the method of science, empirical data is accorded pre-eminence. If theory and experiment contradict each other, it is the theory that needs to be modified. If the contradiction persists, the theory is eventually rejected and replaced by an alternative theory.

Thus, the scientific approach to understanding the universe is an open inquiry into the nature of things and a continually evolving process. H. H. the 14th Dalai Lama, has provided comparative science studies with other philosophical traditions. Among the approaches adopted by different religions, Buddhism comes close to the approach of science in certain contexts. Buddhism emphasizes empiricism, albeit based on inner contemplation rather than using investigating tools characteristic of science.

The Big Bang Theory: an illustrative example

Was the universe created, or has it existed from all times? A *ṣg-Vedic* creation hymn states the difficulty, in these words: “He, the first origin of this creation, whether he formed it all or did not form it. Whose eye controls this world in the highest heaven, he verily knows it, or perhaps he knows not.” Scientific work on this subject began with Edwin Hubble in 1929. Hubble observed that galaxies further away from the Earth receded faster, implying that the universe was expanding.

Subsequently, two competing theories emerged: The Steady-state model from Bondi, Gold, and Hoyle, and the Big Bang model from Hubble and George Gamow. Interestingly, the intuitive idea about the Steady-state model came from a horror movie the proponents watched together in 1945, with the concluding scene being the same as the opening one. The Steady-state model held that the universe had been the same for all times and at all places in space. If the universe was expanding, then it required the creation of more matter such that the density of matter remained constant.

On the other hand, the Big Bang considered the creation of the universe to happen over a short time scale, followed by expansion. The Big Bang involves the expansion of space rather than the expansion of matter into space; therefore, it is not like a massive explosion. These two competing theories made varying predictions. The Steady-state theory predicted uniformly distributed radio sources in the sky.

However, the Big Bang theory predicted remnant cosmic microwave background radiation, which originated when the universe started to cool after its creation. In the 1960s, new experimental data proved that radio sources were distant objects, not uniformly distributed. Cosmic microwave background signals were also observed, which sounded the death knell of the Steady-state theory and the Big Bang theory gained wide acceptance.

The story of the universe does not end there. The James Webb Space Telescope and the Laser Interferometer Gravitationalwave Observatory (LIGO) are technological marvels peeping farther into space and time. Looking at farther distances in space is the same as looking deeper in time, for light travels at a finite speed. The universe’s structure, closer to the time of its supposed birth, can thus be revealed. These experiments can further validate the Big Bang theory or help to refine it. However, should any future results contradict the predictions of the Big Bang theory, the latter would have to be dispensed with. Such openness in inquiry is the fundamental basis of the scientific approach.

Fundamental limitations to our understanding

Quantum mechanics was born out of one such open inquiry at the beginning of the 20th century. The previous classical theory of matter and radiation gradually evolved from the scientific works originating from the Renaissance period. The classical theory could explain many experimental facts, such as “why the sky is blue”. However, it made one startling prediction that contradicted our daily experience: a heated stove should emit so much ultraviolet radiation that it would make us all blind. The failure to explain this one empirical observation shook the very foundations of classical theory. This laid the basis for a completely radical approach in the form of quantum mechanics. Today, the classical theory is seen only as a simplification of the quantum theory.

Since the time of the ancient Greeks, it has been held that Nature “can be described”. One insight from quantum theory pertains to fundamental limitations to our understanding of Nature. These limitations are an inherent property and are not related to the means adopted to probe. The size of a single particle, an electron, or a proton, is unmeasurably small. These “point-like” objects enter into relations with each other and create matter that occupies space and possesses different properties. A particle of dust, a laptop, or a human being is composed of the same elementary particles, yet each emerges with diverse physical appearances, shapes, and properties. According to Ulrich Mohrhoff, the inherent uncertainty in quantum mechanics is what “fluffs our matter”.

These elementary particles can mysteriously pass through arbitrarily wide or high barriers, by a process known as “quantum tunneling”. Can macroscopic objects, like human beings, also tunnel? Then a prisoner walking to and fro in a cell can disappear from one side of the cell and reappear on the other, with the walls remaining completely intact! Except that the calculations provide the timescale for this to happen to be far more than the universe’s life. Hence, we do not see this magic happening in our experiential world. But individual quantum particles can tunnel on timescales that are observable with instruments, and radioactivity is one example of the same.

Quantum mechanics does not tell us “how” the particles manage to do this in a language we could relate to our experiential world. The trajectories of such particles cannot be known. All that one can correctly arrive at is the probability of the particle disappearing from one side of a barrier and reappearing on the other. The double-slit experiment was popularized by the theoretical physicist, Richard Feynman. A single electron that confronts two slits on its path, apparently passes through both of them, while reappearing as a single entity on the other side. This forms an interference pattern similar to ripples from surface waves on water. Thus, matter exists as particle and wave, and depending on the experiment, the corresponding property is revealed.

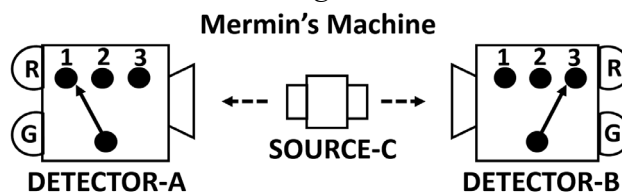
In Bell’s theorem lies the most profound mystery of all. Einstein remarked: “No reasonable definition of reality could be expected to permit this.” A popular article by David Mermin is metaphorically titled “Is the Moon There When Nobody Looks?”. A source C produces pairs of particles fired in two different directions, and detectors A and B detect these particles (see fig. 1). The detectors are remotely located with no known connections between them. These two particles possess “color” as a property. Each particle has attributes such as “one-color”, “two-color”, and “three-color”. For each of these three particle attributes, the detectors can report the outcome to be either red or green. Both detectors have three dial settings labeled 1, 2, and 3. The experimenter at each end can set the dial to one of these three possible positions as per their choice.

If detector A had dial at position 2, the measurement outcome would be a two-color property of the particle, either red or green. In these experiments, whenever the two dials were set to identical positions, the detector light flashed the same color for the two particles. Thus, the particles detected at the two remote detectors were seen to possess the same color property. But taken across all runs with random dial positions at both detectors A and B, half the outcomes were red and the other half green. In other words, the outcomes were completely random. These two observations considered together pointed to the fact that the particles “could not have possessed their properties before they were measured”. It is well known and fairly intuitive that the act of measurement can disturb the property of the attribute being measured. But what was very shocking was the conclusion that measurement “created” the property of the particles.

Furthermore, the measurement outcome in one detector could instantly decide the outcome in the other detector, which was located far away in space. This has been termed “spooky actions at a distance”. Max Born remarked that the spatial separation of remotely located objects is less convincing than one

would think. Even though the particles were detected at remote positions in space, these two particles had a common origin C; therefore, the particles were not independent. The philosophical ramifications are also about the connections between the observer and the observed. It has been said that anybody not bothered by Bell's theorem "has to have rocks in their head".

Fig.1

The Emergence of Life in Matter

Emergence is a qualitatively new property seen in systems with increasing particles and complexity. One example is temperature, that can be defined only for a system with many atoms. Consider two playing cards, an ace, and a king, with the former placed on top of the other. We can call this an ordered set of cards. Shuffling the two cards once places the king above the ace, but shuffling a second time restores the original configuration. Even after shuffling a very large, even number of times, the original configuration continues to be realized. Now consider a pack of 52 playing cards ordered in a neat sequence: ace, king, queen, jack, and so on.

Shuffling these cards would produce a random arrangement, and no reasonable amount of shuffling can restore the originally ordered arrangement. Thus, a qualitatively new behavior emerges when the number of cards is large: the tendency to become disordered upon shuffling. This new behavior can neither be attributed to performing a single shuffle, nor to any property of the individual card. This is the way of Nature: it likes disorder, or in technical terms, the entropy increases.

Life is often stated as an emergent property of Matter. Life forms are composed of billions of particles. How does Life behave differently? One fundamental property of Life that distinguishes it from sterile matter is its ability to "maintain order" under continuously varying dynamic external conditions. The natural tendency of all material things in the universe is to head towards a disorderly state. However, a common attribute of Life is maintaining order by taking energy from the environment. Precision biological clocks are one example of this order. Erwin Schrödinger argued that just a few atomic particles could not have produced Life. For sizes smaller than viruses and bacteria, the errors blow up, and there cannot be definite laws describing the system.

From Life to Mind

Do bacteria possess memory? We do not have direct access to any consciousness other than our own. A colony of bacteria when exposed to light releases potassium ions. Over time, potassium levels also fluctuate naturally. Recent work has shown that bacterial colonies can collectively retain the memory of their exposure to light by periodically returning to their light-exposed state.

It has been stated that Consciousness or Mind is an emergent property of Life. But such statements should be taken with a pinch of salt. The emergence of temperature or entropy described above is on solid mathematical footing. The idea of the emergence of Consciousness from Life is merely an analogy at a qualitative level. Researchers have pointed out the dangers of extending the thermodynamic definition of emergence beyond the realm of physics. Importantly, if one states that Consciousness is an emergent property of Life, the startling conclusion is that "we are only approximately alive and operationally conscious"!

The idea of emergence is fundamentally a bottom-up approach. An alternative description is a top-down scheme of "Manifestation". The Mind is capable of ideating but does not know the source of its ideas; Life is capable of executing ideas but cannot ideate; Matter is the sterile physical world ultimately composed of formless elementary particles which are not even capable of executing ideas. A key argument proposed by Ulrich Mohrhoff in support of the top-down manifestation scheme is the incomplete spatiotemporal differentiation of matter.

Why has the Mind or Consciousness been so difficult to probe with scientific tools? One reason is that Consciousness is a highly private, subjective experience whereas, Science is a third-person, objective account. Another is the preponderance of ephemeral data related to personal experiences. This data does not gain acceptance by the scientific community, which insists on reproducible experiments.

Schredinger gave the analogy with “All Saints”, a Renaissance painting by Dürer. The Holy Trinity is depicted in the sky while blessed people are shown seated next below. In the lowest row are kings and nobility. Within this last group, he also painted an ordinary man who looked quite out of place. This, Schredinger said, is the painter himself. The analogy is striking. Like the painter, Our Mind has created this world image and somewhere in that world image, it has also created itself but is so insignificant that one almost does not notice it.

According to Schredinger, “The reason why our sentient, percipient, and thinking ego is met nowhere within our scientific world-picture can be indicated in ‘seven words’, and these seven words are: ‘because it is itself that world picture’.” He pointed out that there is a hermetic separation between our spheres of consciousnesses. Even as we are spatially apart, with my consciousness being with me and your consciousness with you, we agree on things about the natural world. Why do we agree? One hypothesis is that there is an external world, and then there is us, and further, there is a predetermined “harmony in our minds”.

However, Schredinger, who was also inspired by the philosophy of the Upanishads, believed in the alternative hypothesis: there is no external world and another world reflected in our minds. The world is given only once. The reason we agree is that there is a unification of minds. The multiplicity of Consciousness that we see around us is only apparent. In truth, there is only “The One”. Looking at any parts of “The One” will not reveal the whole.

Our search for Consciousness is akin to the blind men seeking to describe the elephant. Lines from the poetry of John Saxe read, “And so these men of Indostan disputed loud and long, each in his own opinion exceeding stiff and strong, though each was partly in the right, and all were in the wrong!” Alfred North Whitehead observed, “Nature gets credit which in truth should be reserved for ourselves: the rose for its scent, the nightingale for his song, the Sun for his radiance. The poets are entirely mistaken. Without us, there is none of this.”

The Visual Mind

Humans can see a small part of the electromagnetic spectrum called the visible region. The wavelengths of red, yellow, and green are 750, 580, and 550 nanometers. Combining red and green results in yellow, a fact well-known to artists. But in the physics of light waves, the addition of wavelengths of red and green does not result in the wavelength of yellow. Thus, the sensation of yellowness is purely a mental experience and has no parallel to the theory of electromagnetism, which describes the properties of light waves. Dogs cannot perceive the red end of the spectrum. Thus, a red flower to humans may appear gray-green to dogs. This again illustrates that visual color sensations are highly subjective even as the wavelength of the light is objectively defined.

In binocular vision, the images captured by the left and right eyes are simultaneously processed by the brain into a single mental impression. This ability is important for depth perception. Exposing the left and right eyes to a horizontal and vertical line grid does not produce a square grid image. Instead, a time-varying pattern is seen with horizontal and vertical grid portions and a square mesh. It appears as if the left and right eyes are jostling over the mental impression to be created. This is binocular rivalry. If the left and right eyes are exposed to different colors, say red and green, then the color perceived with binocular vision alternates between red and green. Tibetan Buddhist monks practicing meditation can control the rate at which the images flicker.

We owe much of our understanding of neural systems to the neurophysicist and Nobel Laureate Sir Charles Sherrington. When light is incident on the retina, there are 137 million seeing elements in our eyes which conduct voltages to the primary visual cortex region of the brain. One mystery is how mere voltages transform into the sensation of seeing, complete with color and depth. Sherrington performed experiments that involved a train of light flashes, incident on each eye, with a separator in between. In the synchronous presentation, both the light trains flashed simultaneously to both eyes.

The light signals appeared discrete at small flash rates of one flash per second. At a higher frequency of 45 flashes per second, the eyes began to miss the discreteness. At 60 flashes per second, the beam appeared distinctly continuous. Sherrington considered two more situations: one with 30 flashes per second synchronously, and another with 30 flashes per second but with a phase difference. This latter was the asynchronous presentation so that when one eye received the light flash, the other did not, and vice versa. Both eyes considered together, they did receive 60 flashes per second in the asynchronous presentation.

However, the image seen by the observer was still discrete. For them to see a distinctly continuous light beam, it required 60 flashes per second on each eye in the asynchronous presentation. If the optic nerves emanating from the left and right eye are reported to a common physiological center in the brain, switching one or the other should have led to the same effect as switching both on. This is akin to an electrical circuit with two switches in parallel: turning on any one or both of the switches completes the circuit, lighting up a bulb.

The fact that this does not happen indicates that there is no such common physiological center. In the words of Sherrington, it is “as though the right eye and the left eye images are seen by two different observers and the minds of these two observers were combined into a single mind,” and “the right eye and the left eye perceptions exist independently and are elaborated separately, but they are combined not physiologically but psychically”. Binocular vision is, therefore, a psychic experience, with the synthesis being a mental one.

Sherrington argued that the brain is like a complex telephone exchange where scientific tools probe the physiology and the complex neural networks. “Where are the subscribers, with their thoughts, desires, anticipations, motives, anxieties, rejoicings — in short, where is the mind?”

Birth, Death, and Evolution

Evolution is an emergent phenomenon and can be described by mechanistic dynamics of elementary “particles” or individuals of a large population that can simulate adaptive diversification. Starting with one kind of phenotype, time evolution can lead to many different kinds of phenotypes. The four key ingredients of evolution are birth, death, mutation, and inheritance. The birth and death of individuals are essential steps in the material evolution process.

Can the mind survive bodily death? According to Kant, space and time are among the many experiences of the mind, and it may be possible for the mind to transcend death. These lines from Rumi, are discussed in *The Riddle of Life* by Annie Besant: “I died out of the stone, and I became a plant; I died out of the plant and I became an animal; I died out of the animal and I became a man. Why should I fear to die? When did I grow less by dying? I shall die out of the man and shall become an angel.”

Sri Aurobindo stated that “birth and death are rather intermediate stages in an occult procession of life”, and further: “Death is a stair, a door, a stumbling stride, the soul must take to cross from birth to birth, a grey defeat pregnant with victory, a whip to lash us towards our deathless state.” Birth and death are necessary for the spiritual evolution of the self, just as they are necessary for the material evolution of the body in Darwin’s scientific theory.

“The Theosophist”, May 2023

ПОТОЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВОЇ ГРУПИ ТЕОСОФСЬКОГО ТОВАРИСТВА В УКРАЇНІ

У листопаді 2023 року відбувся ювілей наукової групи – їй виповнилося **10 років**, адже наукову групу створено 16 листопада 2023 року, і на сьогодні вона налічує 12 діючих членів.

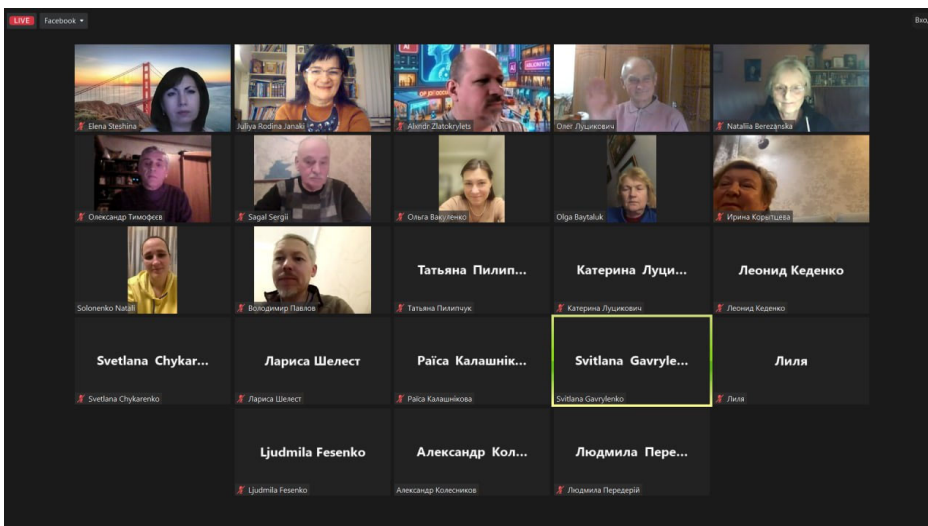
07 листопада відбулася зустріч наукової групи з питань розгляду матеріалів, представлених для роботи групи проф. Помиткіним Е.О. «**Психодіагностика рівня свідомості та духовної ціннісної орієнтації особистості на основі методики “Здійснення бажань”**» та «**Моделі духовного розвитку**». Також проведення обговорення пропозицій з визначення рівнів, структур і моделей у вивченні свідомості за матеріалами, що було підготовлено до засідання кожним членом групи.

Було розказано про роботу над загальною багаторічною темою: «ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ЗАСАД СУЧАСНОГО СТАНУ ТЕОСОФІЇ ТА НАУКИ» - які складові було виконано протягом 2022-2023 року у цілому і за індивідуальними здобутками, які значні, враховуючи непростий воєнний рік, зайнятість членів групи у багатьох інших справах, та роботу у межах онлайн засідань. Планами на рік що почався, група бачить наступні:

- Продовжити працювати із темою свідомість у практичному спрямуванні;
- Розробити моделі вивчення свідомості на різних рівнях;
- Прийняти напрямок, за якими практичними лініями буде досліджуватися свідомість;
- Відшукати можливих співпрацівників у темі у науковому світі;
- Почати практичну роботу у співпраці з науковцями та науковими організаціями.

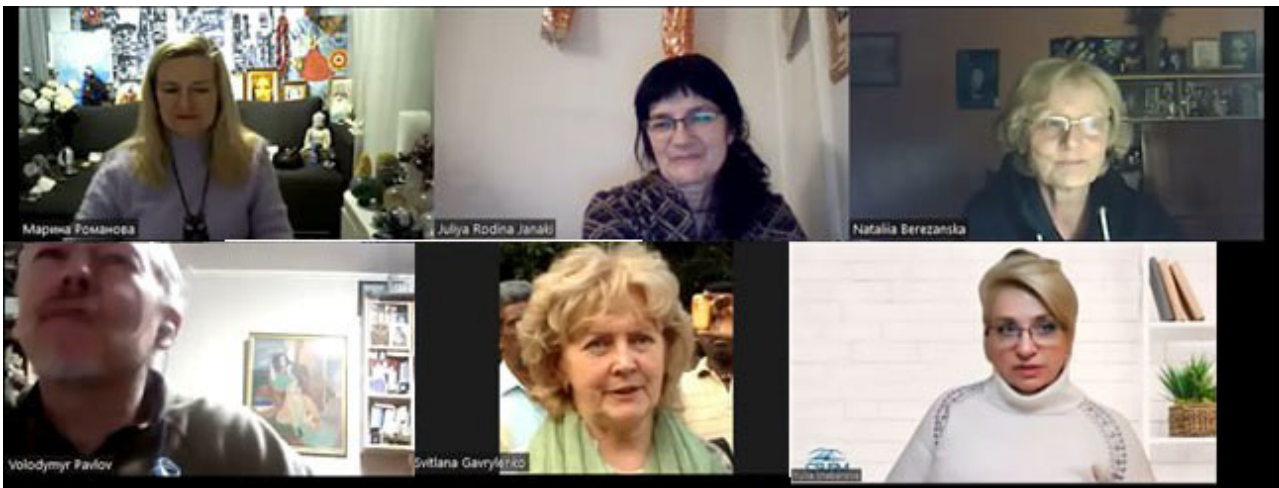
16.12.23 відбулося онлайн, через Зум, відкрите засідання Наукової групи Теософського товариства в Україні. Тема: «ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ»

В ході зустрічі були представлені різні аспекти розвитку і застосування штучного інтелекту у нашому житті. Виступили доповідачі: ПОМИТКІН Едуард – професор, доктор психол. наук, член наукової групи ТТвУ, «Розвиток людської свідомості та штучного інтелекту у вимірі сучасної психології»; РОДІНА Юлія – доцент, PhD, член наукової групи ТТвУ, «Штучний інтелект

– освіта – майбутнє»; ЗЛАТОКРИЛЕЦЬ Олександр – дослідник, член наукової групи ТТвУ, «Соціальний аспект розвитку Штучного інтелекту, його вплив на ринок праці. Проблема безпеки і конфіденційності». З відеозаписом можна ознайомитись за посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=Q0rNgq7fniE&t=5s>

16 січня 2024 року відбулася зустріч наукової групи, де порядком денним стало обговорення представлених раніше матеріалів по ролі, роботі і моделям структури свідомості. Жваве обговорення визвало питання, чи треба об'єднувати всі представлені моделі у єдину, чи залишити різними підходами. Юлія Олександрівна Шабанова запропонувала все ж таки спробувати прийти до єдиної моделі, її підтримали інші члени групи, було прийнято рішення скоротити кожному представлені матеріали до одної моделі та на засіданні в лютому спробувати їх об'єднати у єдину модель.

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ НАТАЛІЇ СТАЙКОВОЇ. Шановні друзі, **3 та 17 лютого** Наукова група Теософського товариства в Україні представила широкій аудиторії знайомство з дослідженням Наталії Стайкової, якому вона віддала вже багато років свого творчого пошуку. Творча майстерня Наталії Стайкової «За межею 18 мільонів років тому». Частина III, «Світ навколо Пітрі та Першої раси» була представлена у двох лекціях.

Короткий анонс програми: Мінеральне та рослинне царства Землі у прадавні часи. Тваринний світ Місячної еволюції. Палеонтологічні координати еволюції Пітрі. Як еволюція тваринного світу Місяця переплітається з еволюцією Пітрі. Коли в історії Землі з'явилася Перша раса. Ембріональна аналогія.

Наталія Стайкова, співзасновниця та активна членкиня НГ, зараз проживає у Келераші, Румунія.

Кожна лекція супроводжувалася обговоренням. Присутнім було дуже цікаво зазирнути у творчу майстерню такого серйозного дослідження, задати питання, як у авторки виник сам задум, якими шляхами вибудовувались його частини. Такі роботи визивають багато натхнення і бажання творити. Також такі серйозні дослідження дають можливість будувати місток між сучасною наукою і споконвічною мудрістю, що дали Вчителі Мудрості через Олену Петрівну Блаватську! Ми щиро вдячні Наталії за радість спілкування і бажано натхнення для продовження своїх досліджень.

Відеозапис першої частини <https://www.youtube.com/watch?v=x8gqJY0m0Kw> Друга частина <https://www.youtube.com/watch?v=dqzAEYdGdic>

6 лютого відбулася чергова зустріч наукової групи, де порядком денним стало:

- 1) Прийняття загально-визнаної усіма членами наукової групи моделі свідомості.
- 2) Прийняття рішень щодо напрямків конкретної практичної роботи з обраною моделлю.

Попередньо, члени групи працювали над кожною із представлених моделей для напрацювання єдиної моделі за роботою всіх учасників.

У результаті зустрічі і обговорення ухвалили робочий варіант загальної моделі, над яким тепер ведеться подальша робота по доведенню його до кінцевого варіанту. Було прийнято рішення за окремими роботами членів наукової групи видати альманах, де вони будуть представлені.

Координатор НГ Юлія Родіна

CURRENT ACTIVITIES OF THE SCIENCE GROUP THEOSOPHICAL SOCIETY IN UKRAINE

In November 2023, the anniversary of the work of the Science Group took place - it turned 10 years old, because the SG was created on November 16, 2023, and today it has 12 active members.

On November 7, a meeting of the scientific group was held to review the materials provided for the work of the group by Prof. Pomytkin E.O. "Psychodiagnostics of the level of consciousness and spiritual value orientation of the individual based on the technique of "Fulfillment of desires" and "Models of spiritual development". Also, discussion of proposals for determining levels, structures and models in the study of consciousness based on the materials prepared for the meeting by each member of the group.

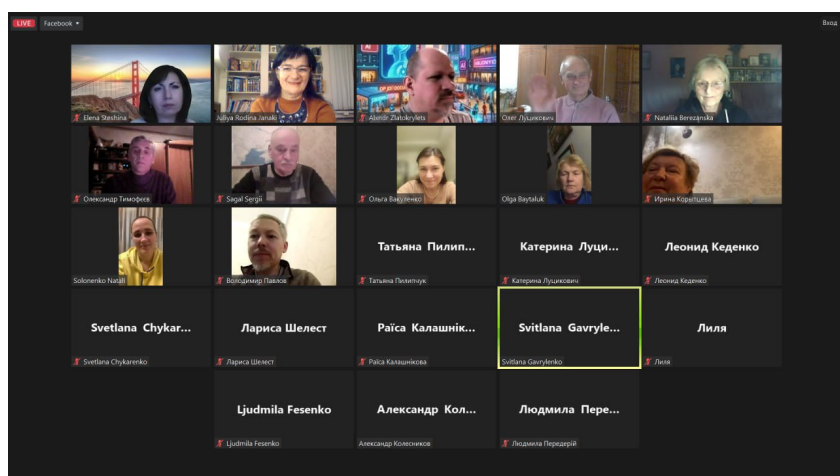
It was told about the work on the general multi-year theme: "FORMATION OF THE WORLD VIEW PRINCIPLES OF THE CURRENT STATE OF THEOSOPHY AND SCIENCE" - which components were completed during 2022-2023 as a whole and in terms of individual achievements, which are significant, taking into account the difficult war year, the employment of group members in many other affairs, and work within online meetings.

The group sees the following plans for the year that has just begun:

- Continue working with the topic of consciousness in a practical direction;
- Develop models of studying consciousness at different levels;

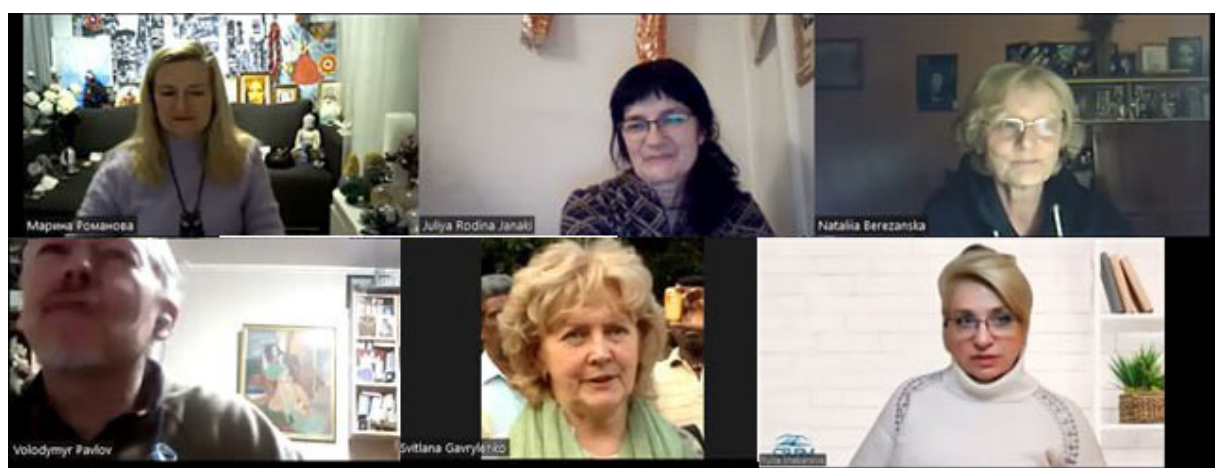
- To accept the direction along which practical lines consciousness will be explored;
- Find possible collaborators in the topic in the scientific world;
- Start practical work in cooperation with scientists and scientific organizations.

On December 16, 2023, an open meeting of the Scientific Group of the Theosophical Society in Ukraine took place online, via Zoom. Topic: "ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MODERN REALITIES". During the meeting, various aspects of the development and application of artificial intelligence in our lives were presented. SPEAKERS: Eduard POMYTKIN - professor, doctor of psychology. Sciences, member of the scientific group of TSU, "Development of human consciousness and artificial intelligence in the dimension of modern psychology"; Yulia RODINA - associate professor, PhD, member of the scientific group of TSU, "Artificial intelligence - education - future"; Oleksandr ZLATOKRYLETS - researcher, member of the scientific group of TSU, "Social aspect of the development of Artificial Intelligence, its impact on the labor market." The problem of security and privacy".

On January 16, 2024, a meeting of the SG was held, where the agenda was to discuss the previously presented materials on the role, work, and models of the structure of consciousness. A lively discussion raised the question of whether it is necessary to combine all the presented models into a single one, or to leave different approaches. Yulia Oleksandrivna Shabanova offered to try to come up with a single model, she was supported by other members of the group, it was decided to reduce

the materials presented to each of them to one model and at the meeting in February to try to combine them into a single model.

CREATIVE WORKSHOP OF NATALIA STAIKOVA. Dear friends, on February 3 and 17, the Scientific Group of the Theosophical Society in Ukraine presented to a wide audience an introduction to the research of Natalia Staikova, to which she has devoted many years of creative research. Natalia Staikova's creative workshop "**Beyond the border 18 million years ago.**" Part III, "**The World Around Pitris and the First Race**" in two lectures.

Brief announcement of the program: The mineral and vegetable kingdom of the Earth in ancient times. Animal world of lunar evolution. Paleontological coordinates of Pitri evolution. How the evolution

of the animal world of the Moon is intertwined with the evolution of Pitri. When the First Race appeared in Earth's history. Embryonic analogy.

Natalia Staikova, co-founder and active member of SG, currently resides in Kelerash, Romania.

Each lecture is accompanied by a discussion. It was very interesting for those present to look into the creative workshop of such a serious study, to ask questions about how the author came up with the idea itself, in what ways its parts were built. Such works cause a lot of inspiration and desire to create. Also, such serious research makes it possible to build a bridge between modern science and the ancient wisdom given by the Masters of Wisdom through Elena Petrovna Blavatsky! We are sincerely grateful to Natalia for the joy of communication and wish her inspiration to continue her research.

Video recording of the first part <https://www.youtube.com/watch?v=x8ggJY0mOKw> Second part <https://www.youtube.com/watch?v=dqzAEYdGdic>

On February 6, another meeting of the scientific group took place, where the agenda was:

- 1) Acceptance of the model of consciousness generally recognized by all members of the scientific group.
- 2) Making decisions regarding directions of specific practical work with the chosen model.

Previously, group members worked on each of the presented models to develop a single model based on the work of all participants.

As a result of the meeting and discussion, a working version of the general model was adopted, on which further work is now underway to bring it to the final version. It was decided to publish an almanac based on the individual works of members of the scientific group, where they will be presented.

Yulia Rodina, SG coordinator

ЦЕ МОЖЕ БУТИ ВАМ ЦІКАВО / IT CAN BE INTERESTING TO YOU

«Теософія і наука» пропонує вашій увазі матеріали, які можуть зацікавити тих, хто намагається співставляти знання споконвічної мудрості і сучасні наукові розробки.

- 1 Поверхня Марса знята марсоходом "Perseverance" 1-го листопада 2022 року на відео накладено звук марсіанського вітру, який марсохід записав у січні 2021 року <https://fb.watch/o9SwtcCKtn/>
- 2 Вражаючі кадри місячної поверхні: https://fb.watch/oCPR5Ct_Xq/
- 3 Alpha Centauri. Канал створений групою ентузіастів, які перекладають зарубіжні наукові ролики українською мовою. Головна мета проекту — популяризація науки і розвиток наукової думки: <https://youtube.com/c/AlphaCentauriUkraine>
- 4 Цікаві наукові відкриття XXI століття <https://www.ukraine-lifehacker.com/interesting-scientific-discoveries-of-the-21st-century> і також <https://youtube.com/c/EnjoyTheScience>
- 5 Цікава наука. Космічний телескоп ім. Джеймса Вебба — американський орбітальний інфрачервоний космічний телескоп. Призначений для широкого спектра спостережень в астрономії і космології, зокрема, спостереження найвіддаленіших об'єктів і подій у Всесвіті, як-от утворення перших галактик. [Що показав нам космічний телескоп Джеймс Вебб?](#) і також [Неочікувані відкриття космічного телескопа Джеймс Вебб](#)
- 6 Наука та Всесвіт. На каналі переклади і озвучення українською мовою науково-популярних відео із фактами сучасних досліджень космосу, людини, природи. <https://youtube.com/channel/UC9gDR8zmbMhgEULgXipm3OA>
- 8 Наукові дискусії щодо штучного інтелекту: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3693000-aponia-iniciue-diskusiu-pro-riziki-zastosuvanna-stucnogo-intelektu-na-g7.html> також <https://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/19959/1/document%20%289%29.pdf> також https://www.researchgate.net/publication/370595289_Sucasnij_stan_rozvitku_stucnogo_intelektu_ta_napramki_jogo_vikoristanna також <https://www.ippi.org.ua/busol-oyu-potentsiina-nebezpeka-shtuchnogo-intelektu>

With the best regards and pleasure of cooperation
Svitlana Gavrylenko, General Secretary TSU
Yulia Rodina, Coordinator of Science Group TSU

<http://theosophy.in.ua/naukova-grupa>